

99

203.

OROSZORSZÁGBAN

(A 40. ÉS 62-IK SZÉLESSÉGI FOK KÖZÖTT)

IRTA

VOJNICH OSZKÁR

Országos Széchényi Könyvtár

(KÉZIRAT HELYETT)

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1904.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OROSZORSZÁGBAN

(A 40. ÉS 62-IK SZÉLESSÉGI FOK KÖZÖTT)

IRTA

VOJNICH OSZKÁR

(KÉZIRAT HELYETT)

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1904.

A használt orosz szavak és méretek értelmezése.

1.

Az orosz szókat magyarul irtam le úgy, amint kiejtik. A hangsúlyt ott, ahol nem esik össze az ékezettel, kis görbe vesszővel jelzem : (').

2.

A távolság és egyéb méreteket részben az orosz útmutatók, részben Baedekerből idézem.

3.

1. 1 verszt = 1067 méter.

2. 1 százszen = 2134 méter.

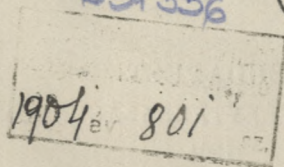
3. 1 deszjátina = 10925 hektár.

4. 1 pud = 1638 kg. (= 40 orosz fonttal).

5. 1 rubel = körülbelül 2 korona 50 fillér (benne 100 kopek).

631336

Előszó helyett.

Oroszországban már évek óta terveztem nagyobb utazást. A tervezett tanulmányút helyett, kivülem álló okokból, csak egy kis izelitő-utban volt részem. Erről számolok be napló alakjában a következőkben.

Országos Széchényi Könyvtár

Budapest—Graniczán át Varsó.

(Budapest—Granicza 548 km. Granicza—Varsó 288 verszt.) —
(23 óra gyorsvonaton.)

A Budapestről május 22-én reggel 7 órakor induló gyorsvonattal éjjel érkeztem *Graniczára*, az orosz határ-állomásra.

Kiszállás előtt — amint már ez szokás az orosz határon — még a vonaton elszedték az útleveleinket s csak azután bocsátottak a podgyászvizsgálathoz.

Mindent átvizsgáltak. A velem levő vadászfegyvert talán békén hagyják (tokban levő tamburának nézhették), ha magam nem jelentkezem.

Az első döntés az volt, hogy a fegyvert — amíg illetékes orosz hatóságtól kapott engedéllyel nem igazolom a jogos viselhetését — ott tartják. Nagy ékesszólással sikerült kivinnem, hogy 15 rubelnek elismervény mellett való letételével tovább vihetem a fegyvert.

A letéti okmányon pontosan megvan a fegyver jellege etc. nevezve; hazamenet kellő igazolással visszakapom az özszeget. A megtörtént vizsgálat után elhelyezkedtünk az orosz földre vivő vasúton, ahol visszakaptuk az útleveleket.

Varsó.

Már reggel korán nagy a kocsiforgalom, amely a nap folyamán igen élénk jövés-menéssé fejlődik és tart a késő éjszakáig. Részben a közös közlekedési eszközök kevés volta, részben a járművek olcsósága, de talán még inkább az ipart űző közönség mozgékony-sága magyarázza meg ezt a fel-

tünő élénk kocsiközlekedést. A nagy üzletek az utóbbi feltevés mellett szólnak. Délutánonként az utcái forgalmon kívül a város közepén fekvő császári kertben, a villasorok (*dácsák*) között vivő *ujázdovzka* fasoron és a mellette elterülő még *Ponjatovszky* lengyel király idejében épült *Lazienszky* czári kastély kertjében pezseg az élet. A kastély egyik kerek kupolás csarnokában *Báthory* fejedelem lengyel király márványszobra áll. A kastélynak egyik oldala tavacskára néz, azon túl *Szobieszky* lovas kőszobra áll.

A park egy kis szigeten álló nyitott nyári színháza düledező korinthusi oszlopsorával, félkörben emeletesen kőből épült ülőhelyeivel valami egészen antik jelleget ad a nem is igen régi építménynek. Fel is használta a helyzetet egy élelmes kávés és elhelyezkedett az ülőhelyek alatti tágas csarnokban kávés és teás csészéivel; a közönség délutánonként felkeresi sétaközben a helyet, leül a kőpadosorok előtti árnyas helyekre és ábrándozik —: ki tudná megmondani, hogy mi felett!?

Varsótól körülbelöl 8 versztre fekszik a gróf *Branyiczkiek* birtokában levő *Villanov*; emelkedett helyen fekvő parkjából szép kilátás esik a *Visztula* előtte folyó kis mellékágára. A kastély egy része még III. *Szobieszky* idejéből való, régi berendezésű lakóhelyiségeiben értékes tárgyakkal, képekkel.

Feltűnt, hogy a termék öreg órái mind járnak; ugyanezt találtam a régi királyi lakban (*Zámok*) is —: a ketyegő órák mintegy életet adnak az öreg butoroklakta helyiségeknek. Az illuziókban élő és feléjük hajló emberi elme szinte jóslatot vél látni az óraművek két korszakot élt mozgásában.

A régi lengyel kastélyok műemlékein kívül a szép padozatok ötlenek szembe.

A lengyel királyi lak melletti katonai gyakorlótéren délelőttönként *kozák* gyakorlatok folynak: a körülötte levő emelkedettebb helyekről gyönyörködhetünk a hosszú cserkeszskabátos, magas kucsmás vitézek mozdulataiban. Egy ilyen gyalogos csapat exzerzürngját becserkészve — a barátságos *parucsik* (főhadnagy) engedelmével — lefényképeztem.

Lám az orosz nem is olyan mumus, mint aminőnek festik!

A város északi részén fekvő *Alexander*-erődítményben sem támasztottak nehézségeket a felvételek miatt.

Varsó—Moszkva.

(29 óra 30 p. gyorsvonaton, 1025 verszt.)

A kényelmes, kitűnő rugókkal felszerelt orosz vasúti kocsik úgy hordják az embert, mintha bölcsőben lenne; a naphtatermékkel fűtött lokomotív füstje pedig nem sérti a tüdőt s így nyitott ablakok mellett utazhatunk.¹

Ilyen alkalmatosságon könnyen fogom befutni az előttem lévő nagy távolságokat.

Az út mentén elpusztított erdők, vörös agyagos szántóföldek, egylovas szántók, csenevész jószág, falvak szétszórt szalmatetejű viskókkal.

Az állomásokon síri csend. Igaz, hogy ehhez az express-féle vonathoz kevesen jönnek ki, de kevés ember is lehet nagy hanggal ami úgy látom, a *varsó—moszkvai* vonal mentén nincs szokásban.

Moszkva.

(Május 26—június 1. és július 15—19.)

Az órák szerint *Moszkvába* kellett érkezniünk. A vonat megáll. Kinézek. Kis indóház. Ez nem lehet Moszkva!? Pedig az.

¹ A kaukazusi vasúti vonalon és a volgai, kaspi-tavi és Fekete-tengeren közlekedő hajókon csakis naphtaterméket használnak tüzelésre, a többi közlekedési vállalatoknál fával (pl. a *dnjeperi* hajókon, a balti-tengermenti vasutakon), angol szénnel és pár vonalon naphtával fűtenek.

A vasúti kocsik kívülről hasonlóak a Pullman-kocsikhoz, belül 1 és 2 ülésesek két és négy utas számára. Éjjel az ülések támlája a felső fekhelyeket szolgáltatja. A Pullman hálókocsik fabetét válaszfalai helyett rendes válaszfalak lévén, a mozgás közben való nyikorgás, recsegés stb. éjjeli zenétől meg vagyunk kimélve. Minden kocsinak megvan a maga kalauza. Szóval jó beosztás és kényelem honol az orosz vonalakon.

A hordár (*naszilscsik*) felrakja a csomagjaimat egy *izvoscsikra* (egyfoga tu).

Micsoda kocsi! Nagy babának való alacsony hintó, olyan kis bakkal, hogy amint ráhelyezkedik a kék kaftános, formátlan czilinderes, szakállas kocsis, azt hiszem, hogy menten egyet nyekken és szétmálik.

Moszkva nagy kavicsokkal kirakott, nyaktörő utczáin jó részben ilyen járműveken viszik a közönséget.

A város középpontjába a körülbelül két *verszt* hosszú *Tverszkája* visz. Szürke, barna, kék, sárga, zöld, téglavörös, lila stb. színekre meszelt (gyakran a pusztá köfal vakolat nélkül bemázolva) egy-két emeletes, házsora az üzletek tábláival van teleaggatva; a közülök helylyel-közzel kiemelkedő nagyobb háztömbök csak az összhang rovására szolgálnak.

Az utcamenti templomok, szent képek előtt a gyalogjáró, kocsin, vagy lovasúton menő leveszi a kalapját és legalább három keresztet vet.

A kicsinyes tarka házsorból kiérve, a régi orosz stilusban épült városháza és történelmi muzeum vörös téglaház-tömbjével állunk szemben, jobbról pedig a *Krem!* 20 méter magas vörös-kő, fönt csipkés falai és majolikaszerű tetővel tornyai (összesen 21).

Ez már *Moszkva*, a parancsoló öreg úr — az oroszok ősi vára! A belvárosba a történelmi muzeum és városháza közti, sárgára meszelt két, tornyos kapun jutunk.

A kettős kapu között jelentéktelen kis kápolna áll, benne őrzik az *ibériai Madonna* ékkövekkel kirakott, aranyba öltöztetett képét.

A keresztvetés itt éri el a legnagyobb fokát; legtöbben megállnak és a kápolna felé fordulva hajlongások között vetik ám — de ugyancsak — a keresztet.

Így elmondva nevetségesnek tűnik fel a dolog — de a megfigyelő szemével nézve csakhamar bele találjuk magunkat a helyzetbe, és nem nevetjük ki a hitükben boldog, békés jámbor embereket.

Este hazamenet nagy tömeget láttam a kis kápolná-nál várakozni. Talán a kép hazaérkeztét várják!..... de

ezt megnézzük! (T. i. nappal a képet bizonyos, a vagyoni álláshoz stb. mért arányok szerinti összegek lefizetése mellett házról-házra viszik — betegek gyógyítására, keresztelő, lakodalmas házba.)

Megáll egy kocsi — pápa száll le róla; a kápolna előtti emelt téren talárt ölt, felteszi a nagy süveget; második, harmadik kocsiból tiszték, vöröskeresztes hölgyek érkeznek. A keleti harcztérre menők jöttek áldásért. Akkor hát a kép helyén van. Gyerünk haza. De nem oda Buda! — előbb egy közel álló rendőr interpellációjára kellett megfelelnem akinek éles szeme felismerte bennem a külföldit. Úgy látszik Moszkvában több szem kíséri az idegent, mint *Varsóban!*?

Még egyszer volt alkalmam ezt tapasztalni.

Hogy a városban fényképfelvételeket csinálhassak, rendőrségi engedélyt kellett beszereznem, a Kremlben pedig ezenfelül a parancsnok engedélyét kellett kijárnom, — mennyi idővesztegetéssel!

A Kreml.

A *Kreml*-be a 62 méter magas torony alatt vivő bolt-hajtásos *Szpászkíja* kapun léptem be először. A kapubejárat feletti Megváltó képét a *Kreml* védszentjének tartják. *Alexei Mihajlovics* csárnak 1647-ben kelt rendeletét, hogy ezen a kapun csak fedetlen fővel szabad az átjárás, ma is betartja mindenki.

Egy apácza-kolostor, két több kupolás templom után *II. Sándor* csár emlékéhez érünk. A hat és félméter magas bronz-szobor 8 lépcső magas márványalapzatán, márvány-oszlopokon nyugvó toronyszerű tető alatt áll. Távolról kápolnaszerű jellege van az egésznek; ezzel ellentétben a tornyon álló nagy aranyozott sas, — egyik karmában jogar, a másikon aranyalma — a világi hatalom jelképezője.

A *czárszkkí* téren átmenve, az arany félgömb tetejű *Ivan Velikij* torony elé érkeztünk. A torony előtt a földön áll a világ legnagyobb harangja, a 201 tonna súlyú «*czár kólokol*».

Az *Ivan Velikin* túl a koronázási templom, a csárok temetkezési temploma *Nagy Péterig* és a régibb csárok keresztelő és esküvői templomai.

A templomtérrel határos a csári palota, kilencz aranyozott kupolás kis házi kápolnájával. A templomtér ellenkező oldalán a *Kreml* kaszárnya sarkán az ágyuk csárja mereszti ránk öblös száját; a dísztárgynak készült puska (amint az ágyut oroszul nevezik) 390 métermázsa súlyú és 5·3 méter hosszú.

A kaszárnya homlokzata előtt egy sor díszítéssel elhalmozott ágyu, majd az *arzenal* mentén a Napoleontól elvett ágyuk kettős sora.

Szemben a törvénykezési palota.

Nagy vonásban az említettek válnak ki a *Kreml* épületeiből.

Pünkösöd vasárnapján a *Kremlben* ögyelegetem a Napoleontól elszedett ágyusor, az öreg puskák, meg a nagy harang körül.

A misére jövéket látva, megszállt a jólélek. Megnézem, hogy imádkoznak Moszkvában. Belépek a koronázási templomba. Zsufolt, mindenki áll. Nincsenek ülőhelyek.

Tájékozódтам, hogyan juthatnék közelebb az oltárhoz, hogy a czeremóniát végignézhessem. A bejáratnál egy állvány mellett ült valami sekrestyésféle, előtte kis viaszgyertyák és az értük adott réz *kopekek* (pénzdarabok). Leteszek pár kopeket — ezzel megnyitom az utat.

Megyek lépről-lépésre előre; a térdelő, keresztvetés közben hajlongó hívők készséggel adnak helyet.

Az arany *ikonákkal*, képekkel tele aggatott kis templom a csillárokon és állványokon álló számtalan gyertya fényében ragyog. Az oltár előtt arany taláros papok miséznek vállra hulló hajjal, mintha az apostolok szálltak volna le az égből! Férfiakból és gyerekekből álló énekkar áll az oltár mellett. Milyen remek mély hangok, hozzá az ártatlanság szopránja. A nagy harang bűgő hangja is bele-bele vegyül az énekbe! Kevés dolog hatott reám hamarjában jobban, mint ez a szép énekkel és a közönség áhítatával kísért mise!...

Az első benyomás, amelyet megérkezésemkor nyertem, kezd feledésbe menni; nem a nagy várost, nem a nagyvárosi

sablonokat keresem már itt, hanem kezdem méltányolni és élvezni a hagyományokon alapuló sajátságokat, úgy a külsőségekben, mint egyebekben... és amióta rájöttem, hogy mint kell nézni *Moszkvát* — mindjobban megkedveltem. Vele, tudom, nem leszek úgy, mint voltam Párisban vagy Berlinnel, vagy a többi élvezetet nyújtó metropolisokkal; — ezektől könnyen megy a válás — sőt majdnem megkönnyebbülés szabadulni a romlott légkörükből.

A színes házak, a zöld és vörös tetők sem mutatnak minden világításban egyet. Tessék körültekinteni az *Ivan Velikiről* és ime a sárga, kék, barna házak, a színes tetők, mint mozaik-sorok látszanak övezni a bulevardok, a terek zöld mezejét; a templomok és nagy épületek pedig a színben gazdag környezetből mint egy-egy műemlék emelkednek ki arany gömbjeikkel, tornyaikkal. Ha pedig közvetlenül lenézünk a falakkal köryezett *Kreml*-re, éles körvonalakban látjuk a nagy fehér igazságügyi palotát, a sárga kaszárnyát, az ágyuk hosszú sorát, ragyogó templomokat — és halljuk a templomi énekbe bűgő nagy harang misztikus szavát: «Erős vára a hitőkben erős oroszoknak *Moszkva*!»

A varabjevi gori. — Petrovszk park. — Ló- és trabversenytér. — Galamblövészet. — Éttermek.

A Moszkvától pár versztre fekvő *varabjevi gori* a kerti veteményeket termő völgyben kanyargó *Moszkva* folyón át kapjuk a város képét. Erről a távolságról, ebben a környezetben a templomok tornyai, kupolái a házak tarka színvegyülékéből nem hatnak a nagy építkezések monumentális hidegségével, hanem mintegy beleolvadni látszanak a zöld természet öléből fakadó szelid környezetbe.

A *Petrovszk park* szép sétányai mellett kocsizva, a szomszéd sík mezőn igen nagy két épület ötlük a szemünkbe: a hosszában egymás mellett fekvő lóverseny- és a trabverseny-tribünje. A trabverseny-tribünjének főbejárata felett két négyesével egymás mellé fogott lóval vontatott diadalszeker és középen egy kürtöt fújó angyal áll pár mellékalakkal. Ülőhelyeinek a

berendezése a lehető legjobb. Az első helyen, földszint, a nyitott étkező helyiségek — előtte sétány, majd padsorok — az első emeleten elől páholyok, mögötte soronként emelt padsorok, a második emeleten csakis padsorok. Úgy az első mint a második emeleti padsorok mindenkéhez külön bejárat. Az első emeleten a padok mögött csukott étterem. A totalizátorok földszint — első és második emeleten — a tribün hátsó részében vannak elhelyezve, külön tét- és fizetőosztálylyal.

Az egész épület másfélmillió rubelbe került.

Az egymillió hétszázezer rubelért épült lóversenytéri óriási tribünnek már nem ilyen főúri a beosztása.

A lóversenytér hátsó üvegfaláról a trabversenytérre látni; így futások közben a trabversenytéren folyó próbaügetésben is lehet részünk.

A galamblövőtér (*golubácsnii szád*) a társaság tulajdonát képező területen áll; nagy faépületében földszint több helyiséggel; az emeleten konyha és a napi használatra szükséges galambok számára *voliérrel*.

A ház mindkét oldalán egy lövőtér. Télen megesik, hogy egyszerre mind a kettőn lőnek; különben az egyikén inkább cserépgalamblövészetek folynak. A lövési idény október 1-től április 15-ig tart, nyáron csak pár napos versenyt tartanak. Az egész berendezés, a trapok, gép etc. kifogástalan és ami a legfontosabb, a galambok kitűnőek. Részt vettem három kisebb lövészetben és alig volt rá eset, hogy ülve maradt galamb; ha ülve is maradt, már az első golyóra felkelt.

Évenként a gyakorló lövésekkel együtt 40—45 ezer galambot is ellőnek.

Ennek daczára olcsón tudják beszerezni a galambot — de így is adják.

Különben az egész az olcsóságra van alapítva, természetesen a díjak sem nagyok.

Külföldiek egy tag ajánlatára napi 1 rubel lefizetése mellett vehetnek részt a lövészetben és mondhatom a legelőzékenyebb fogadtatásban részesítik.

Ajánlom minden Moszkvába menő lövő társamnak: el ne mulassza összemérni a flintáját a derék orosz galamb-lövőkkel, méltó ellenfelekre fog találni.

Nem láttam idényben *Moszkvát*, de hogy milyen élet járhatja itt télen, következtethetem egyebek között a fényűzéssel berendezett éttermeiből, azok konyhájából, az *Ermitázs*, a nagy *Moszkovszkii*, a *Tésztov* és *Szlavjanszkii Bazár* után.

Mindenik étterem mellett egy sora a külön szobáknak.

Az első három helyen említett étteremben hófehér mosó ruhában (pantalon és övvel derékhoz kötött hosszú kabátban) szolgálnak fel a pinczerek.

A kártya szerinti árak, mint minden nagy városban borsosak, de közös étkezések idejében 1 rubel 25 kopekért kitűnő négy fogásból álló ebédet kapunk és nem olvashatni le a pinczerek szeméből, mint Páris, Berlin, London nagy éttermeiben, hogy «tessék bort rendelni», mert általánosan szokásban van az olcsó *kvasz* (erjesztett limonádészerű szén-savas víz), savanyúvíz, sör, vagy a pohár számra felszolgált teafogyasztás.

A *Tésztov* és *Moszkovszkii* éttermek eredetiségéhez tartozik a kulcsra járó nagy zenélő óra. A csendesen felszolgáló fehér oroszok, ezzel együtt, valami antik jelleget adnak az egésznek. Képzelem, minő élet lehet itt télen, opera után, amidőn a hóval fedett utcákról csak a szánok csengői hallatszanak fel a termekbe!

Pár szó Moszkva muzeumairól és jótékonycélú intézményeiről.

Tulajdonképen csak Moszkvában nyert általános benyomásaimról akartam egy hangulatképet adni, — mégsem hagyhatom egészen szó nélkül a czímben jelzeteket. Nem részletezek, csak egyszerűen megemlítem, azt hiszem, így is pár ecsetvonással élénkítem az eddig felsoroltakat. Különösen a régiségek azok, amelyek ennek az antik jellegű városnak a felismeréséhez kulcs a kezünkben. Ilyen érdekes régiség a *Romanov*-ok egyemeletes ősi háza, a 15. és 16-ik századbéli

oroszl előkelőség lakóházainak tipikus képviselője, kis szobáival, házi szentélyével, alacsony ajtóival.

A *Kremlben* levő czári palotában pedig az úgynevezett gránitpalota és a terem mutatnak be egy darabkát a régi udvarból.

A czári kincstárban és a papi birtokban levő műkincsek között a régi orosz ötvös munkákat és szövött műveket tanulmányozhatjuk.

A *Tretjakov* képesarnok már az újabbkori festők legteljesebb gyűjteménye, három szobában csakis *Verescsagin*-képekkel, a többi szobákban és termekben is szépen rendben vannak elhelyezve az egyes kiváló festők alkotásai.

Szembeötlő, hogy milyen realisztikusan festik meg a történelmi festők a tárgyaikat.

Az újabbkori építkezések közül a 15 millió rubelért épült öt kupolás, 105 méter magas *Szpaszitela* (Megváltó) templom válik ki. Freskókkal díszített falain, alul, a Napoleonnal folytatott ütközetek mindenkinek emlékére egy-egy fekete márványtábla van alkalmazva, az elesett tisztek névszerinti és a legénység számának megemlékezésével. A *Kreml*-en kívül ez a monumentális épület uralja a várost.

A közadakozásból létrejött és magas védnökségek alatt álló jótékony intézeteken kívül sok magános által alapított és fenntartott ilyen intézménye van *Moszkvának*.¹ Így többek között az elszegényedett osztrák-magyar alattvalók számára is létesítettek közadakozással egy segélyalapot, melynek hova-fordításában a szegény magyarok érdekei lelkes szószólót talál-
nak Roth Lajos honfitársunkban, a Crédit Lyonnais moszkvai aligazgatójában, aki minden magyar érdeket fáradhatatlanul támogat.

A gyűjtés olyan általános, hogy pl. a színházi hangverseny, nyári szórakozó helyek belépő jegyeihez bizonyos összeget közcélra számítanak fel.

Ez idő szerint a templomokban és egyebütt is a veres kereszt javára gyűjtenek.

¹ Az egész orosz birodalomban hasonlóképen.

A jótékonyczélú bazárok, a számtalan gyűjtőiv a társaságba járó közönségre nagy sarcz lehet. Igaz, hogy a bazárokon az árúsítónók szerényen ülnek az árúsító asztalaik mellett és így aki a látogató közönségből nem akar sokat áldozni, könnyen elkerülheti azt, de ki kerülné el a bájos elárúsítónók oltárát!?

Moszkva—Nizsni-Nóvgorod.

(Gyorsvonaton 10 óra, 418 verszt.)

Nizsni-Nóvgorod-ban egyenesen a híres vásártérre mentem. Fabódék, vagy vékony oszlopos ereszszel ellátott faház-sorok képezte utcák — egymásra derékszög alatt. Az árvíz által (amely tavasszal rendesen beköszönt a vásár terén) megrongált épületeken itt-ott ácsok javítgatnak, különben a *sztórozs*-ok (őr) lakta házak kivételével minden lakatlan. Az ablakok bedeszkázva, az ajtókon lakat. Mint egy elhagyatott nagy színpad, amelyen a vásárok alatt ugyancsak sok nyelven játszanak.

A vásártéri nagy hidon, az *Oka* és *Volga* partján részben hegyoldalon épült tulajdonképeni *Nizsni*-be (amint röviden nevezik) kocsiztam. A régi *Kreml* (erődítmény) romjaival diszelkedő város emelkedett részéről igen szép kilátás esik az *Oka* és *Volga* egyesítésénél kiszélesedett mederre.

Nizsni-Nóvgorodtól Asztrahanig.

(Kazán, Szama'ra, Szarátov, Caricin — 4 nap és 17 óra hajón, 2165 verszt.)

Nizsni-Nóvgorod-ból június 2-án délután 2 órakor indultam el hajón.

Az indulás előtt a hajó körül seregglő sirályokkal szórakoztunk. Barátságosabb halászmadarakat még a Jeges-tengeren sem láttam. Leültek a közvetlen mellettünk horgonyzó hajóra és csakhogy épen a kezünkől nem vették el a falatot.

A hajóforgalom *Nizsni* körül igen élénk — folyton túlkölnék, jönnek-mennek. A mi hajónk is eltűlkölte végre a hármás jelt és vigan úsztunk a *Volga* vizén. *Nizsni* után a partok jobbról magasak és kavicsosok, balról ellapulnak.

Amíg ezen az egyhangú vidéken járunk, ösmerkedjünk meg a hajónkkal. Jól épült, sebes járatú, egyes tágas kajütökkel. A kajütök nagy, alacsony ablakaiból az egyik oldal partmentjét a divánokról heverészve is látjuk. (Jobb oldalit venni — ez a látványosabb part.)

A hűvös időjárás miatt kevés a turista, ami bizony a kedélyesség rovására megy. A közös étkezések csak névleg azok, mert nem levén pontosan megszabva az idejük, külön csoportokban szálingóznak az asztalokhoz.

A *Volga* hajóin naphtatermékkel tüzelnek. Meg is látszik a vizen: szélcsendben egész naphtamezőkkel találkozunk. Tekintettel a nagy gőzhajóforgalomra, a mely mindinkább fejlődik, nem tudom, nem lesz-e ez ártalmára a halbőségnek?

Estefelé a jobb partmentje felélénkül, a virágjában levő gyümölcsös kertekből madárdal hangzik, egy kertnek néz ki az egész vidék, a házacsák alig észrevehetőleg kandikálnak csak ki a partélen.

A kedélyességben sem lesz már hiány, a hajónkra is szállott pacsirta, orosz népdalokat énekel, bájos, lelkes előadással

Junius 3-án reggel *Vjazovi* állomásnál (359 verszt) szerenádra ébredtünk. Hegedűn és lyraformájú cziterán játszó 2 *mívész* lepett meg vele. Egyszerre mintha a Ritka búza áriája ütné meg a fületem, átdolgozott vagy szabadon elferdített kiadásban! Kérdezősködtem, hogy hol tanulták, de nem tudtak kellő felvilágosítást adni.

Már kezdem kiösmerni magamat a Volgán járó járművek között: a legjellemzetesebbek a hosszú, gyakran kétemeletes személyszállító hajók, a nagyon hosszú, keskeny tutajok és a több emeletes házmagasságra deszkákkal tele rakott bárkák.

Reggel 9-től délután 1 óráig *Kazán* városnál álltunk. Amint parti hajózásnál szokás, az utasok mind világga

futottak, én is felkaptam egyre a parton álló *izvoscsik*-ok közül és neki vágtam a *Kazán*-ba vivő útnak. Az út mentén a kiöntéses területen nagy mennyiségű építőfa és deszka hever — magas vízálláskor hozták ide — és most a jövő nagy vizig felhasználják építési és egyéb czélokra.

Kazán egyik városrészét tatárok lakják. A vad tatár hordából fenmaradt utódok csendes, békés munkásokká fejlődtek, még vonásaikban sem szembeötlő a tatár jelleg, úgyszólván csak a viseletükről — alacsony lapos tetejű sapka és kivarrott csizma — ismerünk rájuk. *Kazán* régi *Kreml*-éből egy jó karban levő torony maradt fenn, amelyről, úgy mondják, szép kilátás esik a távoli kikötőre és a Volgára.

Elkészülve a látnivalókkal, visszatértem a hajóhoz, csak most tünt fel a partmentén álló deszkából épült hajóállomások sora.

A Volga-menti személy- és csomagszállítást, postaforgalmat lebonyolító hajós társaságok valóságos versenyt fejtenek ki egymással gyorsaság és olcsóság tekintetében (amit a nagy érdemű közönség éppen nem vesz tőlük rossz néven).

A társaságok között a legjobb hírnek örvend a *Kaukaz* és *Merk'urii*; a *Szamalyot*, *Nade'zsda* és a *Volga* már az utasok részéről kevésbé keresettek. Ugyancsak *Kazánnál* láttam először, hogy mint látják el a hajót *tűzelő anyaggal* (naphtával).

Egy úszóhajó-állomáson, amely naphtával van töltve, vastartály áll, ebből vezetik pléhvályuban a szükséges naphtamennyiséget a kikötőhidhoz kötött hajóba.

A tartály oldalán alkalmazott jelzőkészülék mutatja, hogy mikor folyt be a kívánt mennyiség, amikor is elzárják alól a csapot és az állomáson alkalmazott kis gőzpumpával a hajó fenékből ismét megtöltik a tartályt. A *Volga*-menti hajókat 24 óránként látják el újból naphtával.

A mi hajózási társaságunk a *Nóbel*-czéggel van szerződéses viszonyban, mert annak a tartályaiból veszi fel a tűzelőanyagot.

Kazán-tól délnek fordul a Volga. A délutáni utunk alatt balról erdőség, jobbról szép mezők és vetések látszanak ;

festői a partok mentén, kék és piros ingújjban követ fejtő munkások csoportja.

A *Kama* beömlésétől (487 verszt) a Volga jóval szélesebb (1 verszt, sőt azon felül).

Junius 4-én reggel a Volga-menti legmagasabb hegység a *Zsegulyevszki* erdővel fedett vidékén járunk; ezt a vidéket tartják a legszebbnek.

Junius 4-én 11 óra tájban feltűnt *Szama'ra* (848 verszt) emelkedett helyen fekvő 5 kupolás temploma. *Szama'ra* vidékén a közeli német telepítvényekről sok német szállt a hajónkra, *Szama'ra* után *Batraki* állomás előtt a távolról filigrán műnek látszó 1480 méter hosszú *Alexander*-híd mardt mögöttünk.

Szara'tovnál (1275 verszt) junius 5-én tartottunk 5 és fél órai állomást — a Volga itt 4 verszt széles — ki is használta *Szaratov* sportoló közönsége és szép yachtklubbot épített a derék Volga partjára.

(Junius 6.)

Czariczin állomás (1865 verszt) előtt a jobb part mentén két szép villa, majd hosszú sora a naphtatartályoknak.

A «Nobel» hajóról naphtát vesz fel a hajónk, azután az ellenkező oldalon kikötünk.

Hogy holnap tovább mehessek *Asztrahánból*, a «*Kaukaz-i Merkurii*» egy gyorsabb járatú hajóján helyezkedtem el. Ennek még kényelmesebb a kajütje, az elején levő étteremben pedig olyan nagyok az ablakai, hogy az egész környéket átlátjuk.

Az egész napi utunk alatt zöldligetes, szigetes területek váltották fel egymást. A szigetekeken lovak, tehenek, nyájak vegyest legelésznek.

Estefelé meg-megvillantak a partok mentén a halászok rakta tüzek.

A széles alacsony partú folyó jelleméhez ez a nyájas vidék vág a legjobban.

Szinte le kívánczik az ember a nagy hajóról kis evezőkkel hajtott csónakba, hogy a vadkacsák lakta csendes ligetek között surranjon tova és a napi fáradoalmak után megizlelje a halászok főzte levest.

Asztrahan.

(*Junius 7.*)

Vitorlás, gőzhajó egymás hátán, mintha tengeri kikötőben állnánk.

A kikötőben tatárok, perzsák, kirgizek, a város utcaín nemkülönben, de a barna arcokkal még itt sem jár a déli fajok szokásos nagy hangja.

Észrevételek a volgai útra.

Mielőtt kihajóznánk a Kaspi-tóra, pár szóval jellemzem a Volgamentén látott városokat:

1. A partok mentén a városok, falvak külvárosaiban a házak fából építvék, akár Norvégia vagy Alaszka halászfalvaiban.

2. A legtöbb városban van új és régi városrész. Az orosz városrész utcái tágasak, egymásra derékszög alatt, könnyen eligazodunk rajtuk.

3. A nagy kavicsokkal kirakott kocsutak — mint egész Oroszországban — lábfcizamítók és derékroppantók.

4. A legmagasabb pontokon állanak a templomok, a környezethez viszonyítva nagy méretekkel, érdemes architektúrával. A tornyok már nem aranyozott kupolájuak, hanem czinkkel fedettek, vagy zöldre vannak festve.

5. A kormányzók palotája többnyire a *Kreml*-ben van, szép kerttel.

6. *Kreml*-t — a középkor, vagy régibb időből fennmaradt erődítményt, melynek falai legtöbbször dűledező állapotban vannak már — csaknem minden jelentékenyebb városban találunk.

7. II. Sándor czár szobra is több várost díszíti.

8. A gazdag magánosok által a városoknak hagyományozott képek vagy egyéb gyűjtemények sem hiányzanak, igazolva, hogy a pénzes honfiakban nem hiányzik a hazafias áldozatkészség.

Asztrahantól Port-Petrovskig.

(13 óra hajón.)

A hajó indulása előtt nem mint *Nizsni-Nóvgorod*-ban a halászmadarak (azóta csak elvétele láttam), hanem a fekete és tarka varjúk csenik el a hajókról lehullott vagy ledobott maradékokat, a szerzett falatot rendesen valamely nagy teherszállító hajó kormányrúdján költik el, amikor is megmegjelen az éhes vetélytárs és igyekszik károgrások között elrettenteni a jogosabb tulajdonost.

A hajózás a kigyóvonalban tekerődő keskeny hajózható folyamágban nagy óvatosságot igényel. Az előttünk lassan haladó és a szembe jövő vontatott, vízjáró művek között a keskenyebb fordulóknál csak annyi a szabad hely, amennyire okvetlenül szükségünk van.

A patak mentén, a kiöntéses területeken, kirgizek őrizte ménesek, csordák legelnek, térdig járva a vízben, mintha félig vízben lakók lennének; túl a vízes területeken homokbuczkás, sivár területek.

Helylyel-közzel tarka gém, vadkacsa rebben fel a nádasokból.

Most kiszélesedik a meder; előttünk és jobbról-balról már végtelennek látszik a víz, de sekély, annyira, hogy csak bojok és zászlókkal kitűzött irányban mehetnek a hajók. A jelzett út mentén folyton kotorják a Volga hordta üledéket.

Délután 5 órakor 8 órai hajózás után értük csak el a mély vizet.

Mint egy kikötőben, úgy horgonyoztak itt a mélyjáratú hajók, tehervontatók.

Mi is átrakodtunk egy nagyobb gőzösre.

A harmadik osztályt még visszatartják.

Egymás mellett horgonyoz a két hajó, a fedélzetre vonult tarka harmadik osztályú tömeget jól szemügyre vehetjük.

Eredeti alakok: A kis sapkás, vörösre festett szakálú perszák, az erős vonású örmények, a Dagesztán tartomány-

ban (a Kaspi-tó nyugati partja mentén) lakó óriási torzonborz báránybőrkucesmás *tavolin*-ok, lándzsákkal az övben; a lapos arcú, jól tartott japánhoz hasonló kirgizek stb.

Egy-két matróz által hajtott csónakon fehér-ernyős sapkás *csinóvnik* (hivatalnok) féle alak távozik. Most méltóságteljesen közeledik egy idomtalan, piszkos, vitorlás bárka. A személyzete még olajosabb. Szépen odamadzagolják az alkotmányt a két hajót együtt tartó kötélhez és várnak. Így inognak mellettünk a hullámokon!

A kapitány észreveszi a hivatalnokot, már készül imígyen szólni, hogy: Paidite! (távozzatok!)

De úgy látszik, nevetséges oldalra terelte a dolgot és nem vett róluk tudomást...

A bárkán várt utasok végre jelentkeztek — ugyanolyan feketeképűek, kucsmások — jatagánnal felfegyverkezve, mint hajósaik, csak finomabb kivitelben. Egy... kettő! a hajópárkányról a kötélre lépnek, onnan a ladikba és továbbáll a középkori jármű. A hajónkon sok szabadságra menő katonanövendék van, kormosképű a legtöbb, kaukazusi csemete. Nagy készséggel magyarázzák, hogy mi a különbség a vörös szakáll, meg a sárga kucma között; hogy mi minden van a Kaukazusban este.

Port-Petrovszk.

(*Junius 8, reggel 1/2 11—d. u. 2.*)

Petrovszk kikötőjét két moló védi. A város háttére a Kaukazus hegysora.

Bazárnak nevezett piacán az előbb leírt alakok: a kucsmás *tavolin* rézedényt árul, a kirgiz lovat, juhót, a perzsa, tatár a maga kézi munkáját... Az árusok körül békés lovacskák állnak felnyergelve *prics*-nyereggel, rajta hevederrel átkötött bőrvánkossal; a hegyükben jónövésű marczona alakok. Az áruval megrakodott szekerekbe egy vagy több bivaly, ökör van fogva... Nagy a kínálat, de nem tolakodólag teszik és kevés hanggal.

A kaukazusi faj jellemvonása-e ez, vagy az orosz rendszer és vérmérséklet behatása alatt fejlődött ide?

A várostól vagy két kilométerre hegyoldalon fekvő falu lapos tetejű házai közül egyiknek a lakóját meglátogattam. Az *izvoscsik* (kocsis) segélyével, — aki tudott a nyelvükön — megértettük egymást. A ház birtokosa egy hatalmas termetű *tavolin*, az igazhívő nyájas nyugalmával vezetett a házába. A belépő konyha, benne alacsony tűzhely, amelynél egy szép kis leányka és takaros menyecske sütöttek valami lepényfélét ...

Jobbról-balról szoba, minden butor nélkül, a fal mellett egymás fölé rakott ágyneművel.

Szőnyeget terítettek elém, leültem rá igazhívő módjára. A lakók szerényen, de nem alázatosan, állva feleltek a kérdéseimre.

Megköszönve a szivességöket, *zdráztvuitje*-vel (pá-pá) búcsúztam a takaros menyecske, szép kis lányka és derék szál házigazdától... no meg a lepénytől, amelybe szívesen beleharapok vala, ha készen találom.

Visszafelé jövet, szőlők mellett mentünk el; értelmes kocsisunk elmagyarázta, hogy merre felé mennyi szőlőt ültettek a környéken és hogy a szőlőgazdaság hogy terjed. Arról is tudott, hogy *Asztrahán* környékén sok a szőlő.¹

A vasúti állomásra érve, éppen egy hosszú katonai vonatot állítottak össze; a *dagesztán*-i önként jelentkezett két zsoldos lovas ezredet szállítják a messze keletre (*dalnii vasztók*).

¹ Ismételten tapasztaltam az orosz kocsisok hasznavehetőségét. A környékbeli látványosságokat illetőleg bátran rájuk bízhatjuk magunkat, nem kell más vezető. Aki az orosz nyelvet csak kissé töri, már könnyen megértetheti magát velök. Úgy figyelnek minden szóra, akár a gombkötő és olyan lassan, vontatva felelnek, hogy minden szavukat tisztán érteni.

Eredeti, hogy a többi kocsis, amint mellettük elkocsizunk, milyen jelentőségelteljes pillantásokat vet a boldog furmányosra, aki, felfogásuk szerint, okvetlenül jól járt, ha idegent visz.

Mi meg azt hisztük, hogy a kis összeg, amelyben megegyeztünk, kevesebb az elégnél. A megalkudott béren felül a legkisebb borra valóért is hálás. Egyformán hajtja a lovát, akár bizonyos útra vagy időre fogadtuk meg, csak pár jó szót intézzünk hozzá. Persze ez inkább a közepes korig szól, mert a fásultabb öregekben már több van a rókából, mint egyéb érzületekből.

Csizma, bő nadrág, hosszú, majdnem bokaíig érő cserkesz-kabát, magas ernyőtlen kucsma, kindzsál, magyar díszkard, formájú, görbe, széles penge, kosár nélkül, kancsuka; a tiszteknél ezenfelül revolver: ez a felszerelés. A kabát és alatta viselt egyenes gallérú puha ing színeit tetszés szerint válogatták össze: volt rajtuk fekete, barna, szürke, karminsínű. A tiszteken nemkülönben. A fegyelem nem tűnt fel példásnak: de három havi fegyvergyakorlat után, fegyvergyakorlatra nem kötelezett, fiatal-vénjéből összeválogatott csapattól mit várhatunk? Kitünő lovasok, állítólag jó lövők: a puska tüze majd magával hozza a fegyelmet.

A vonat elindulása előtt a tisztek rendeleteket adtak ki:

A legénység «vigyázz!» állása, a parancs ismétlése aféle középkorias formában történt. A tisztek emberismeretére vall, hogy ezen meg sem ütköztek. Egy már 40-en felüli hadfi a *vudki*-tól úgy ingott, mint hajó a viharban. A *parucsik*-ja (főhadnagya) jót nevetett rajta... Nem szeretnék ebben a 2 ezredben kommandérozni! Az indulás előtt [a portás úgy jelezte: *Vaenni pajézd* (katonai vonat)] a kivezényelt szakasz fegyvertelen rendes gyalogság «*Urrah*» kiáltással háromszor sorra emelte a tiszteket, majd a katona-zenekar rágyújtott és a vonat megindult: *Urrah! urrah! urrah!* mindenik kocsinak kalapokkal, zsebkendőkkel integetnek. A távozó hadfiak közül egy sem lágyult el, csak az itthon maradott nők, gyerekek sírtak s az öregek talán a maguk szabadságharczaira gondolnak, hogy úgy a nagy messzeségbe tévelyeg a tekintetük?! Egy mellettem álló ős *tavolin* így szól: «*Nási rebjátí usli.*» (Elmentek a gyerekeink.) Nem volt pathos a szavaiban, nem is akart nagyot mondani és nekem mégis úgy tűnt fel, hogy sokat mondott vele!

Kajo'gen.

(*P.-Petrovszktól 77 verszt.*)

Az *Asztrahan*—*P.-Petrovszki* úton egy nagyhalkereskedővel ösmerkedtem meg. Meghívására vele utaztam *Kajo'genbe*, onnan kocsin az állomástól pár versztre, a Kaspi-tó partján fekvő bérelt halásztelepére.

Egymás mellett három telep van; a nagy fogás ideje eltelve, most csak az egyiken halásznak.

A félkörben kivetett, nagy hálót, markos krigizek énekszó melletti ütemben épen huzták kifelé. A háló kihuzása körülbelül két óra hosszát tart, ezalatt megnéztük a két heringszóó és hűtő hambárt.

Ennél a munkánál jórészen nők vannak alkalmazva. Eredeti az öltözetjük: czipő, térdig érő harisnya, fehér rövid nadrág, felső jakli és bekötött fej. Ha hozzá teszem, hogy sok helyes arcú vala közöttük, úgy nem kell értelmeznem, hogy a heringsózás nagy mesterségét szives-örömet tanulmányoztam. A fényképfelvételek megtörténtével az egyszerű, fából épült bérlo ház nyitott tornácán nagy *szamovár* mellé telepedtünk; elfogyasztottunk pedigen tea mellett annyi friss, sótan halikrát, hogy kásának is elég lett volna!

De nézzük, mit fogtak a krigizek? Talán már bele is rekedtek a nagy énekbe?!... Dehogya is rekedtek.

A vállon átvetett és a háló úszó fái mellé illesztett hevederrel, felső testöknek ütemre való lehajtásával egyet-egyet rántanak a hálón. Az orruk minden rántásánál csak-hogy a földet nem éri, olyan mélyen lebuknak.

Az elől húzók minden lépés után kiakasztják gyorsan a hevedert és közvetlen a víz szélénél akasztják újból a hálóba.

Ezalatt az indiánus kinézésű, pirosbarnára sült öreg béreshalász a vízben állva igazgatja a hálót (hogy alul ki ne szökjenek a halak). A legérdekesebb pillanat közeleg... milyen lesz a fogás?...

Gyengén ütött ki, egy csónakra valót sem fogtak... Amint mondták, már több nap óta gyenge az eredmény.

A Volgán az ívás miatt most egyáltalán tilos bizonyos halmemek fogása, a Kaspi-tavon pedig vígan halásznak! Ha még hozzáteszem, hogy a tópartján halásztanya halásztanya mellett, úgy könnyen lehet következtetni, hogy hová vezethet ez a nagy halpusztítás!

A za'jacz (nyúl).

A halfogás után az állomásra mentünk, hogy *Derbent*-be utazzunk; csak ott tudtuk meg, hogy reggel előtt nem indul rendes személyvonat. Mit volt mit tenni, rábíztuk magunkat egy tehervonat harmadik osztályú kocsijára.

A vonat megérkezik. Egyik kocsiból díszesen felöltözött öreg marczona alak száll le, mögötte az ellenőr. Olyan vitában voltak, hogy emberhaláltól tartottam. Ügyüket elintézendő, az állomásfőnökhöz mentek.

Halászbérlő társam rámutatott az utasra és csak ennyit mondott: «*Za'jacz.*» «*Cstó etó znácsit?*» mit jelentsen ez? kérdém. Utast, aki jegy nélkül utazik. A *za'jacz* nem vált jegyet, hanem a jegy félárát átadja a kalauznak és ezzel az úgy el van intézve.

Az orosz vasutakon az utazásnak ez a neme mindenütt dívik — és az ellenőrzés daczára sem tudnak segíteni a bajon. Persze, amíg nem büntetik ismételt esetben a kalauzt hivatalvesztéssel, hiábavaló minden ellenőrzés, mert a közönség jogérzése úgylátszik nem fejlett. Az adott esetben a főnök döntése abban állt, hogy az utas a megtett útra kettősen fizeti a jegy árát és engedte, hogy tovább utazzék, a kalauz szóba sem jött, pedig ő is részes volt a tettben. Persze a kalauzt nem árulja el a tetten ért utas — ez a zsványbecsülethez tartozik.

A szemközt jövő vonatok vezetői egymásnak jelekkel adják tudtára az ellenőr hollétét, a fél füllel alvó *za'jacz*, büntársától figyelmessé téve, az ellenőrtől veszélyes helyen kiszáll — esetleg egy állomásra vált jegyet.

Ezen a vonaton a szemem előtt három hasonló eset történt, úgy tréfálkoztak a kalauzzal, mint tolvaj az orgazdával. Szörnyen deprimálólág hatott reám az eset. De mi tevő legyek. Vigyem az állomásfőnök elé azért, hogy kis pénzbüntetés árán tovább utazhassanak, hozzá kitegyem magamat durva szitkoknak?... amelyekkel szemben nincs fegyverem a harmadik osztályú útitársakkal szemben?... Fel is tettem magamban, hogy engem ugyan nem szállít

többé harmadik osztály, inkább egy hétig várakozom. Az esetet később több tekintélyes úrnak elmondtam. Nem lepte meg őket. Nem volt ujság előttük.

Derbent.

(*Kajo'gentől 25 verszt.*)

Derbent Grand Hotelnek nevezett szállodájában reméltem egyet aludni a látottakra.

Nem volt a szobámban egy barátságtalan kinézésű ágyon és asztalon kívül semmi. Reggel csengettem mosdóért. Egy rozsdás pléhtálat hoztak, amelynek a fenekéhez valami babféle főzelékszemek voltak tapadva.

Nem maradt más hátra mint törülközővéggel üvegből végezni el a mosdást.

Megkérdeztem a szolgálatkész fekete szakálú *svejczár*-t (portást), hogy miért nem gondolnak a vendég kényelmére? Az volt a válasz: «Kérem, sok az utas!» Ilyen észjárással szemben nincs remény a javításra.

Hallottam, hogy a nem nyugateurópai, hanem helybeli kezekben levő *nomerás* házakban nem nagy tisztaság uralkodik, de ez az állapot mégis meglepett. Siettem a szabad levegőre; nagy por, hőség. De a város keleti részein húzódó, elég jókarban maradt középkori fal és a közeli hegyoldalon álló *Nariin Kale* nevű régi vár, — amely az ázsiai népek betörése ellen épült — kárpótoltak a kiállottakért.

A vasúti állomáson ismét kijutott az ázsiai rendből; az első és második helynek nevezett étteremben ember, csomag egymás hátán. De félre az elkényeztetett izléssel; ne feledjük, hogy a Kaukázusban vagyunk, ahol nem régen járnak síneken.

Derbenttől Bakuig.

(*6 óra gyorsvonaton, 227 verszt.*)

Csaknem Bakuig a Kaspi-tó jobb partja mentén megyünk délnek: jobbról a Kaukázusnak elintén magas, majd ellapuló hegyláncza.

Az út első negyedéig erdő és gyenge vetések, azután kopár vidék, félig kiégett mezők, elvétele legel rajtok pár ménes, birka- és tevenyáj. Az útmenti fákon és sürgöny-drótokon sok a vasvarjú és a hajlott csőrű, kékbegyű, rozsdabarna hátú kis (*merops apiester* nevű) madár.

Kacsmaz állomásnál tiszta, fehérre mázolt tágas teremben, hosszú terített asztalon várt az ebéd. A vendéglős (*büfetesik*) mindenféle jó eledellel szolgált. Hasonlított az egész a svéd állomásokhoz, de hol maradtanak ők — a fehér kötényes, főkötös, kecses svéd felszolgáló nők! ? . . .

A vasúti kocsik ablakaiból kikönyöklő utasok unott arccal néztek a kopár vidékre. Ilyenkor jelentéktelen kis dolgok is jótékony hatással vannak a kedélyre . . .

Egy állomáson fehér agár család fogadott bennünket *Derbent* Grand Hoteljében és egyebükt elkeserített utasokat; a sínek mentén futó deszkajárdán örült futtatást vittek véghez, ahhoz a kocsihoz, ahonnan egy kis morzsa jutott, végül a sok füttytől teljesen megszelesedtek. Ekkor *hajrát* kiáltottam nekik. Az egyik idősebb agárfi széles jókedvében mint az orsó forogni kezdett önmaga körül.

Talán azt akarta jelezni vele, hogy erreféle nem fogunk, nyulat, mert nincs, de mint engedelmes agár megfogom enmagamat.

Félórányira Bakutól, *Baladzári* állomás után, ahol az első fűrt naphtakutat láttam, sziklák között robbantott úton megy a vasút — itt naphta szivárgott a hegyoldalon.

Majd a sivár, mészköves vidéken, mint az olasz temetők cziprusai, bukkant fel távolról a *Balahani* nevű nagy naphtakúttelep.

Fekete cziprus fekete piramisok között, vagyis ártézi naphta-kút kút mellett . . . kis vártatva gazométerek tömkelege.

A világ nagy városainak együttvéve nincs több gáztartója.

Csakhogy ezek nem gazométerek, hanem kőolajtartályok . . . A Kaspi-tó mellett fekvő, szürke hegyekkel övezett Bakut füstfelhőn át pillantjuk meg.

Baku.

(*Junius 9., 10., 11.*)

Az első benyomás élénk, tarka. Az állomáson lótás-futás, zaj. Ez nem Oroszország.

A városba menet a különböző szokatlan formájú kocsik közül is kiválnak az embermagasságú kerekekkel ellátott taligák, úgy színezve mint a tulipános láda. A hordóban szállított naphtatermékeket gyakran a taligakerekek között viszik, fent pedig a tulipános kocsin egyéb szállítmányok között a perzsa kocsis ül, lángvörösre festett szakállal.

Ugyanilyen színre festik be a lovaik sörényét is — egyebütt pedig *zebra*-szerű sávokkal vagy pontokkal látják el őket. Egy fakó távolról úgy nézett ki mintha égne a sörénye. Talán még a tűzimádó korból maradt rájuk ez a szokás?

És ebben a tarka össze-visszaságban kiválik a kettős fogatú bérkocsisok hajszája. (Rendes bakkal, szegekkel diszített szerszám.) Jobbról, balról kerülnek, rendesen úgy, hogy nagy az esély sárhányótörésre, rúddal való oldalbalökésre stb. apróságokra. A terhes kocsit sem respektálják, két ízben láttam, hogy az útban álló ilyen fogat elé fogott táltos békájába hajtott a díszfiákker-tulajdonos; a kárt szenvedett, mintha ez úgy lenne rendjén, még csak nem is csapott galibát.

A kék kaftános, kis fekete báránysapkás kocsisok perzsák; mindeniknek ostor a kezében, üti, szúrja vele a lovát, ha békén van sem tudja másként tartani, mint vívó a kardját, felső állásban.

Nem annyira a durvaság, mint inkább a legénykedés, a feltünesi vágy rí ki a viselkedésükből; mosolygó és gyakran az utas felé fordított arczokról ezt véltem leolvasni.

Maga a város kevésbé tarka. Sehol egy fa; a legkisebb szélroham égető mézsporral szórja teli a szemünket. Örülünk a szobánknak; korai az öröm, a kint elviselhető 40 fokos meleg elviselhetlen a vékony falú szállodákban. Hozzá a szolgálat! A fekete szakálú férfinemű teremtmények csak a harmadik csengetésre jelentkeznek; hanyagok, lusták.

Ázsia biz ez. Csak az az európai telepedik itt le, akinek naphtakútjai vannak vagy akinek muszáj.

Baku fekete városnak nevezett részében (*csornii gorod*) a Nóbél cég nagy kiterjedésű naphtafinomító gyárában végig futottam a látni valókat. Úgy folyik ott a tisztítókbán a benzin, keroszin etc., mint ereszből az eső! Az utcák, a házak kormosak a füsttől, olajtól, a tengerbe ömlő csatornában pedig a vízszínen annyi kőolajpiszok úszik, hogy laikus szemmel nyílt naphtacsatornának véljük.

A fekete városból kocsin a körülbelül 11 versztre fekvő *Balahani*-ba mentem.

Kocsisom kitüntette magát az úton: 1. megsántított egy előttünk békésen menő lovat, 2. rövid utat választván, pocsolyák közé és vasúti töltés mellé került, amíg bekövetkezett a se ide, se oda állapot.

Balról feneketlen sár a töltésig, jobbról a magas töltés. Neki vágtunk a töltésoldalnak, perzsa tudományával hármat hencseredett volna le a töltésoldalról, csak úgy jutottunk keresztül rajta, hogy egészen kiültettem a jobb oldalra magam pedig a jobb sárhányóra álltam.

Baku-tól *Balahan*-ig az út mentén nagy vascsővezetékek láthatók, ezekben folyik a naphta a tisztítóba, mellettük kisebb csövek vízvezetésekre és légnyomásra berendezve.

Egy fúrásban és egy már használatban levő kutat néztem meg. A 150—450 méter mély artézi naphtakutakból a földiolajat egy hosszú, alól ki- és bezárható hengerrel emelik ki, egy ember vezetése alatt álló gőzgéppel.¹

¹ A tífiszi kaukázusi muzeum második termében szemembe ötlött egy körülbelül 5—6 ujjnyi vastag vaslap, 3 olyanféle horpadással, mintha ágyúgolyó ütötte volna, a negyedik átütött rajta. A mellette levő rövid ösmertetés szerint ezt naphtakut okozta. A muzeum segédigazgatójától kaptam a következő értelmezést: «A naphta néha a fúrás befejeztével szókőkút módjára ugrik a magasba, estében szertesztét folyva a földön, hogy ne vesszen kárba, ilyen vaslappal fogják le, de a naphtával együtt feltörő homok a forgómozgás folytán 6—7 óra alatt a vaspáncélt is átjárja, ugyancsak ezt teszi a páncél után alkalmazott vaskalappal». Még különösebb, hogy a mondott vaslapból, amely pár éve áll a muzeumban, állítólag most is szivárogoz ki a bele préselt naphta.

Balahani után *Szurahani* falu előtt mészégető kemencék mellett visz az út. A kemencék körül vörös pettyekkel díszített fehér öszvéren perzsafi nyargalt elénk és elvezetett a kemencékhez, kísérletekkel igazolva, hogy itt a földből kiömlő gázt használják fel tüzelő anyagként. Ilyen tüzet imádtak a *Szurahani* falun túl fekvő régi tűzimádók templomában. A templom várfalszerű kerítésén belül tágas udvar terül el, ennek a közepén négy oldalt nyitott, tetővel ellátott kis építmény, az örök tűz helye, amelyet a földből kiömlő gáz szolgáltatott.

Baku-ban, mint a kaukázusi városok jó részében, sok emlék, épület maradt fenn a kánok idejéből, egyik városrésze egészen keleties, mecsetekkel, lapos tetejű kis házakkal, bazárral és egy eredeti oválisformájú bástyával. Az új városrész tágas. A kikötőben sok a teherszállító hajó; a tengerpart is csak a kereskedelmet szolgálja, raktárakkal beépített, piszkos.

Bakutól Tifliszig.

(18 óra gyorsvonaton, 515 verszt.)

Eltekintve az út első felétől, amelyet átaludtam, ezen az úton is kijutott a sivár vidékből. A Kaukázus heglánczai távolról látszanak. Az állomásokon ugyanazok a magas báránybőrsapkás, hosszú cserkeszkalabátos, fegyveres alakok; a lapos tetejű betekincs csárdák körül szabadján legelésző, felnyergelt lovak; mindez már fel sem tűnik. Az első és második osztályok kalauzainak forgópisztolya sem juttatja az eszünkbe a régi veszedelmes Kaukázust!... Mintha mindez csak az operettszerű cziczomázáshoz tartoznék.

A sürgönydrótokon itt is feltűnően sok vasvarjút és *merops apiéstart* láttam; a falvak, házak körül pedig a melegben lihegő sereglőket; az erdőcskével rendelkező állomásokon varjúkárogás honos.

Tiflisz előtt egy sor fehér sátor, katonai táborozó hely, majd hegyekkel övezett mély katlanból, mint egy berámázott tájkép, előttünk *Tiflisz*.

Tiflisz.

Az állomásról árnyas fasorban visz útunk az öreg *Tiflisz*-be. Milyen jól esik a faárnyék *Baku* sivársága után! és *Tiflisz* bőven el van vele látva.

A régi városrészben a bazár a sziklafalak közé szorult a *Kúra* folyó mellett. Szinte évszázadokkal visszaképzeltük magunkat.

Az új város széles utcáival, többnyire világos házaival, kertjeivel, fasoraival, barátságos.

A Tifliszben levő Kaukázusi muzeum jól rendezett régiségi, etnographiai, állattani etc. gyűjteményei a Kaukázust járónak alapos előtanulmányra nyújt alkalmat. A muzeum első termében kellemes meglepetés éri a magyar embert: a gróf Zichy Jenő által 1898-ban a muzeumnak ajándékozott remek kivitelű, nagy millenniumi ezüst tál ott van állványra helyezve.

Az orosz fegyver ázsiai diadalainak emlékére épült muzeumban a meghódolt kaukázusi népek mindenikével folytatott küzdelemből egy-egy epizód van festménynyel megörökítve.

A muzeum előtt a perzsáktól, törököktől stb. elszedett ágyuk állnak. Az egész kezdetleges, mégis megélnélti és megköti a szemlélő agyában az ázsiai küzdelmekre vonatkozólag tett olvasmányokat.

Tiflisztől Vladikavkazig.

(*A gruzini katonai úton kocsin 201¹/₂ verszt.*)

A gruzini katonai széles makadam-út 1863-ban készült el államköltségen; *Tiflisz*-től *Vladikavkaz*-ig 201¹/₂ verszt, 12 (állami, bérbe adott) állomással.

A forgalmat többféle formájú kocsival bonyolítják le.

A rendes járat naponként két *kareta*, ezenfelül meghatározott napokon egy éjjel-nappal menő omnibusz.

A *kareta* nagy hintó, elől a kocsis és kalauz számára bakkal, mögötte egy børsátorral ellátott hármass ülés (2-ik

hely 10 rubel), azután csukott rész (1-ső hely 15 rubel) és hátul egy egyes ülés (3-ik hely). A turisták csakis a 2-ik helyen utaznak, mert csak az nyújt jó kilátást. Az utazás a karetán naponként 12 órán át tart 6 állomással, állomásonként 10—15, az ebédelő állomáson 30 percnyi pihenéssel. Az állomások rendszeren völgybe esnek. Lovat minden állomáson váltanak. Hegynek fel (tehát az állomásoktól az utolsó ereszkedőig) 6—7 lóval, hegynek le 4-gyel. A lovak kumettel vannak fogva, hátul 2 lógós, elől 2 vagy 3 ló. A rudasnak és nyergesnek ugyancsak jól kell tudni tartani, mert nincs kerékkötő.

Romantikussá teszik az utazást a lépten-nyomon látható romok, így mindjárt *Tiflisz* után a *Kúra* folyó medre mentén dűledező kis négyszögű bástyák, a *mtzheti* (első állomás), *arma trichei*, *duseti* (3-ik állomás), *annanauri* (4-ik állomás), *gruzin* korbeli romok etc.

Az egyhangú, zöld bokros hegyoldalaknak életet adnak a pásztorok, szántó-vetők lakta aulok, lapos tetejű házaik és a mellettük elterülő élénkzöld vetések és pázsitok.

15-én reggel ilyen kocsin indultam el Tifliszből. Tiflisz után szállók, legelő, majd árpa- és rozsvetések között kocsizunk a *Kúra* mentén. A hegyek itt kopárak, alacsony bokrokkal gyéren benőve.

Az úton bivalyok — ökrök — lovakkal vontatott kétkerekű taligák és egymás mögé kötött teherszállító öszvérek és lovak.

A kocsisok, hajcsárok nagy kucsmás *gruzin*-ok.

Az *Aragva* folyó beömlésénél a *Kúrába* az út egyet kanyarodik.

Egy hegycsúcsnál régi kápolna köszönt, majd az első állomásnál *Mtzhét*-nél a *gruzin* kánok lakta erődítmény dűledező falait látjuk.

Az állomáson, amíg lovat váltottak, megreggeliztünk. A szamovárbán már forrt a tea, ezenfelül sajt, vaj és főtt tojás álltak még a rendelkezésünkre.

Alig hogy elfogyasztottuk a szerény árakban számított reggelit, elhelyezkedtünk a kocsiban és az *Aragva* patak mentén folytatjuk az utat.

A völgyet fensík váltja fel, kalászban álló vetésekkel. Az út már kevésbé élénk mint volt az első állomásig.

A harmadik állomástól szűkül az *Aragva* völgye, majd csak a folyómeder, a nagy vízállás mosta kavicsos fenék tölti azt be.

A 10—12 ökor- és bivalylyal vegyest húzott nagy vasú ekék a hegyoldalra szorulnak, ott foglalatoskodik körülöttük 4—5 szántó-vető gyerek, ember. A 4-ik állomástól a hegy-oldalakat — a tölgy, gesztenye, hárs, ihar, bikkfa stb. bokrok és alacsony fák között — zöld bársonyvánkosként tarkítják a bevetett területek.

A régi várromok és a lépcsőzetesen egymás fölé épített lapos tetejű, gyakran tornáczos kis kőházikók pedig (*jurták*) egészen eredeti hangulatot kölcsönöznek a környezetnek.

Az éjjeli állomás *Mleti*-ben van. A közös női és férfi éttermen kívül itt 8 bérelhető szoba áll az utasok rendelkezésére.

16-án reggel 6 órakor keltünk útra. Mindjárt az állomás után merész fordulatokkal emelkedtünk a hegyoldalon feljebb és feljebb; többször olyan meredek mellett, hogy letekintve a kisebbedő Mletiről, olyan képet kaptunk, mintha léggömbön emelkednénk föléje.

5 verszt helyettígy $14\frac{1}{2}$ versztet teszünk meg a fordulókkal. *Mleti*-től kezdve elhagyjuk az erdőket. Már csak a hegylábak zöldelnek a legelők és két hetes árpavetésektől, azontúl szirtek töltik be a láthatárt.

A nagyobb ormok éles törések, hasadások, repedések, ferde törések és kúpokkal czifrázottak.

Ahol a hegygerinc megszakad, egy távol álló kőóriás vagy havas bukkan elő. *Kazbek* állomásnál a hasonló nevű glecser jutott így kilátáshoz.

Az 5044 méter magas *Kazbek*-et és a hét testvérhegyet emelik ki a többi között, én nem tudom őket a többi derék társak rovására felmagasztalni.

Az egészben a kifogyhatatlanság, a természeti erő ilyen megnyilatkozása bámulatra méltó:

Reggel 6-tól délután három óráig felhőben járó sziklák, havasok sorozata! hogy csaknem beleununk a látásukba. De csak pár pillanatra csukjuk be a szemünket és felnyitva megújul a hatás.

Befejezi a látványosságot a 12 verszt hosszú *Darjel* szoros, a vadul rohanó *Terek* folyóval.

A szoros végén álló kis kozák erődítménynél azt hiszszük, hogy nem mehetünk tovább, mert itt végleg össze ölelkeztek a hegyek!

A következő két állomásig még magas hegyek között vivő völgyben járunk, de ez már nem méltó folytatása az előbb látottaknak, végül a síkon fekvő *Vladikavkaz*-ba érünk.

A *gruzin*-i út mentén jó részben *gruzin*-ok laknak, ezenfelől *Oszetek* és a *Vladikavkaz* előtti állomás körül a lóbeszerzésben nem egészen jó hírű *lezgin*-ek.

Pár *gruzin* lakást megnéztem: az alacsony kis putri egyik részében a szarvasmarha — juh részére való óllal — a lakó részen 3—4 faoszlopocskával tartott tornáczos kiugróval. Az egész szegényes, de jól épült, terméskódarabokból, tapasz helyett kódarabok közé ékelt palalapokkal.

Olyan szépen helyezik el a palát a kövek közé, hogy szinte egy tömböt képez a fal. Elég drága is a kis házikó, 2—300 rubel. Mindenik lakónak egy kis darabka földje van, amelyet burgonyával és árpával vet be. Az ilyen terméstől függ részben a megélhetésük, ezenfelül a *gruzini* út az ő keresetforrásuk. A kitünő karban tartott széles kőfalak, alagutakkal védett út folytonos javítások alatt áll, találkozunk is léptenyomon követ törő, oldalfalat rakó munkásokkal.

A helybeli molnárkodás sem utolsó foglalkozás a maga nemében. A négyszögletű, lapos tetejű, kőmalom csak akkora, hogy át lehet ugrani bátran szélteben, hosszában. Magasról eső kis patakocska mellett több ily malom áll, lépcsőzetesen egymás felett.

A vizet vályúval vezetik a kis kerékre, amely megforgat egy elég súlyos malomkövet. Csak a szem nem csuroghat a maga kedve szerint, hanem szó szerint véve szemenként.

A kaukázusi fürdők.

(Vladikavkasztól 10 óra, 187 verszt.)

Éjjel indultam el Vladikavkaz-ból, reggel a *Mineralnie Vodi* nevű állomásnál (átszálló) egyablakos kilátásos kocsiba ültettek. Ez a gőczpontja a kaukázusi fürdőknek.

A domb-völgyes vidéken egymástól távol, kúpalakú hegyek állnak. Balról az útmentén hosszan elnyúló völgy, ebben fekszik *Petigorszka* kénes és jódos forrásaival, majd ugyancsak a vasútmentén, félkörben, az orosz Karlsbad, *Esszentuki* és *Kiszlovodszka* egy mellékvonalon pedig *Zselénovodszka* (vasas fürdő).

A vasútról nézve Amerikában, az újonnan támadt városoknál képzeljük magunkat. Mindenütt épülő vagy vadonat új házak, közben üresen maradt területek.

Kiszlovodszka-ot, a szórakozni vágyó közönség által kedvelt fürdőhelyet választottam tartózkodási helyemül.

Okulva *Derbent*-en, nem szálltam meg az első kínálkozó Grand Hotel-félében, hanem kellő puhatolózás után a pár év előtt épült *Rosszia*-ban.

A Baedekerem hét év előtti kiadás, azóta *Kiszlovodszka* nagy változáson mehetett át, hogy első helyen kénytelen volt a «nomerás» (egészen oroszos jellegű) *Narzan* szállodát ajánlani.

Kiszlovodszka és a többi környékbeli fürdő állami birtok lévén, állami felügyelet és vezetés alatt áll. A fürdőépületeken s gyógytermeken kívül államilag nagy szállodák, éttermek épültek, amelyekben a bérlők csak a meghatározott árakat vehetik. A fedett közös helyiségeket és fürdői nagy sétányokat csakis az idény- vagy turistajegygyel ellátottak látogathatják (minimális ár). Itt, ahol nincs vállalkozási szellem, kevés a pénz, kicsi az idegenforgalom, csakis ilyen módon lehetett a dolognak lendületet adni.

Kiszlovodszka parkja több évtizedes, kis patakocskával, jól tartott sétányokkal; a parkban levő czukrászda előtt dél-előttönként és este kozák zenekar játszik, a zenekari állvány

körül körben padsorok, a közönség innen hallgatja szép csendben a zenét.

A gyereklármával, futkosással szemben az érzéketlenségig türelmes orosz itt már nyomtatott falragaszokon kéri a szülőket, hogy a zenekar játéka alatt tartsák békén gyermekeiket. Helyes intézkedés, avagy ki élvezheti a komolyabb zeneszerzeményeket a kis csemeték vihogása közben?

A közönség között feltűnően sok a szolgálatban levő és szabadságolt katona, hófehér kabátban. A hivatalnokok szintén úgy öltözködnek, csak a kevésbbé széles válszalag és a hiányzó oldalfegyverről ismerhetünk rájuk. A benszülöttek színes, egyenes gallérú blúzban és az efelett ezüst övvel a testhez szorított cserkesz kabátban jelennek meg, az oldalukon kindzsállal, a fejükön kucsmával. A kiöltözködés és mozdulataikban a naiv tetszelgésen kívül, sok férfiasság van, de távol áll tőlük a kihívó magaviselet.

Kiszlovodszk-ból vasúton *Esszentuki* és *Petigorszk*-ot látogattam meg.

Mind a két helyen az említettem szokások, beosztás, élet. *Esszentuki*-ban a színház közelében vacsoráztam. Orfeumszerű előadás lehetett, a kihallatszó czintányér és dobpergésből ítélve; egyszerre a «Ritka búza» áriája ütötte meg a fületem. Szerettem volna otthagyni a vacsorát és megnézni az itt lejtett magyar tánczot, de gondoltam, hogy mire fizetek, lekésem, pedig dehogy késtem volna le, számtalanszor ismétlődött az ária, majd a tánczolók vad üvöltésbe törtek ki, végül gyorsabb és gyorsabb lett az ütem. Az üvöltés elmaradt és a zene a dallam közepén megállt. Valami kimerülésig menő komédiát adhattak elő. Örömmel konstatálhatom, hogy egy tapsot sem kaptak, tehát nem tetszett a komédia.

Petigorszk-ból kocsin két német gyarmaton menve át, gróf *Sztroganov* ménesét néztem meg. Csak a széles karimájú szalmakalap árulta el, hogy németek, különben az orosz viseletet sajátították el.

Sztroganov gróf birtokán a jószágigazgatói lak, ménesistállók, boxok stb. egy magánosan álló hegy lábánál fekszenek, körülötte terül el a legelőgazdaság.

A telivér arabs és félvér arabs *kabardinerek*-ből álló ménes 14 éve áll fenn. 115 anyakancza és 8 telivér arab smén (néhány importált) a törzsállomány. A félvér *kabardinerek*-et igen jó használati anyagnak találtam. A ménest nappal két, éjjel három lovas csikós őrzi. Úgy látszik, a kaukázusiak értenek a lóval való bánáshoz, mert a különben nyugtalan vérű arabsok is itt türelmesek, békések. Az anyakanczákon kívül a csikók két éves korig lesznek abrakolva.

Vissza Vladikavkazba.

(10 óra vasúton, 187 verszt.)

A *kaukázusi* fürdők a *Vladikavkaz* közötti utat a vezető-könyvek csak röviden érintik, pedig ez a vonal megérdemli a különös figyelmet.

Esszentuki-től a *Petigorszk* utáni első kis állomásik nemcsak az *Elbrusz*-glecsert (5631 m.) látni jó $\frac{1}{3}$ részben, hanem túl rajta egy sor hófedte hegyet.

A nagy távolság daczára impozáns kép. A *Petigorszk* melletti *Masuka*-hegyről derékig látjuk az *Elbruszt*. Kedvező időjárást találtam, három reggelen élveztem a szép látványt és ilyen verőfényes napon utaztam vissza *Vladikavkaz*-ba.

Az *Elbrusz* és a havas hegyormok beláthatatlan sora élesen rajzolódtak le a láthatáron, szinte hihetetlennek látszott, hogy odáig 100 verszt lehet a távolság. A nappali meleg hatása alatt meg kékes párákba burkolódtak és rejtélyes formákat öltöttek.

A havasok előtt álló sötét előhegyek hullámvonala feneketlen mélységet varázsol a havas csúcsok és a föld közé, majd szürkébb színt ölt és beleolvad az ég kékjébe; a havasok most mintegy a párákon pihennek.

Amint fokozatosan közeledünk feléjük, kibontakoznak a légkör páráiból és mind nagyobb alakban állnak ki sorjában.

Az *Elbrusz* már régen kisebbedik, végre eltűnik a láthatáron, helyébe a *Kazbek* glecser üti fel fehér fejét.

A havasoknak ilyen panorámáját láttam Norvégiában, Molde előtt; ott a szikla, havas és tenger összhatása meg-rázóbb, itt a zöld mező, opálszerű párakon mutatkozó vég-telen hegysor szelidebb, de talán még nagyobbyszerű.¹

Vladikavkazból vissza Tifliszbe.

(*A gruzini úton, 23 órai kocsizás, 201¹/₂ verszt.*)

Visszafelé egyedül mentem. Az első napon két állomás-sal többet tettem meg a szokottnál, hogy a második napon a szomszéd völgyben lakó *hevszur*-i törzset látogassam meg (ünnepnapokon pánczélinget öltenek stb.), de az orosz vezető-könyvem hiányos volta és a kapott helytelen útmutatások folytán egy állomással túl mentem a kiindulási ponton.

A használt fogaton nem mehettem vissza, paraszt kocsit kellett volna vennem; már kiadtam a rendeletet, amikor úgy megeredt az eső, hogy le kellett mondanom a hegyek közötti egy napi lovaglás és szabadban hálásról annyival is inkább, mert kétséges volt, hogy kapok-e jó vezetőt.

Azt a tanúságot szereztem ezen az úton, hogy ha valahol, hát a *Kaukázusban* szükséges kellő információkkal, ajánlatokkal ellátva lenni, különben a tört úton túl alig jut az idegen vagy ha igen, úgy boszúságok árán.

Tiflisztől Erivánig.

(*17 óra, 352 verszt.*)

Úgy volt, hogy az esti 10 órai vonattal indulok *Batumba*; az állomáson határoztam el, hogy előbb megnézem *Eriván*-t, ahol az *Ararat*-hegy fehérlik. *Eriván* felé 2 órával később indul a vonat: no most ki fog jutni a váróterembeli élveze-tekéből! . . .

Sok utas volt. Az úgynevezett első és második osztály éttermeiben minden mellékasztalon — el nem foglalt széken

¹ A *Kaukázus* nagy havasai az északi oldalon helyezkedtek el, ennek köszönhető, hogy így egy sorban láthatjuk az egész fehér hegyláncot.

— csomagok, kosarak, batyúk — hozzá a mindenféle nemzetiségű közönség — a lótás, futás! Brrr!!

Amennyire kielégített az orosz vasutak kényelme — olyan borzadálylyal gondolok ezekre a kaukázusi állomásokra.

Itt azzal az elvvel kell utazni, «hogy inkább lekésem, de egy perczcel sem jövök előbb a második csengetésnél!»

Az egész 2 órai idő alatt a nyitott előcsarnokban sétálva szemléltem a perzsa örmény gruzin etc. utasokat.

Egyszerre élénkség a tömegben. Vajjon mi történhetett?!

Hát csak egy szegény megtébolyodott akart végig futni úszóöltönyben az I., II. osztályon.

A jelenlevő 5—6 zsandár közül egyik eléje állt és szép szóval visszatessékelte, majd lekisért az utcára, s a megeredt esőben az utca túlsó felében szabadjára bocsátotta, kis vártatva újból megjelent a szabad úszó.

A rendnek őrei az előbbeni kényelmes módon oldották meg a kérdést.

A közönség ezt egy kis jelentéktelen incidensnek látszott venni és a bölcs lemondásával helyeselte, hogy csak fusson és úszszék mindenki úgy, ahogyan az neki tetszik.

Az orosz rendőrségnek ezt a nembánomsággal vegyes türelmét a Kaukázusban több alkalommal tapasztaltam, pl. a lóvasutakon, a gruzin, tatár atyafiak, ha ösmerőst látnak az utcán, keresztül az utasokon hangos társalgást kezdenek; vagy az ellenőr kéri a jegyet, de a berugott atyafi oda se hederít neki, sőt ha újból kérik, még neki áll feljebb. A rendőr ott áll a közelben, de úgy tesz, mintha mit sem vett volna észre.

A vasúton a harmadik csengetés előtt akár senki se üljön fel a kocsijába.

Mikor már megy a vonat, akkor szeretnek az utasok nagy kényesen fellépni, a konduktorokban sem hiányzik a virtus: ők tehát rendesen az utolsók.

Az igaz, hogy az alacsony felhágókra akár 30 kilométeres sebesség mellett is könnyen megy a fel- és leugrás.

A kisebb állomásokon gyakran csak lassítja a vonat a menetét, s a csomag nélkül járó munkás menetközben ugrik

talpra vagy orra. *Vladikavkaz* előtt egy vasúti ör valószínűsítő-kapa-esőt rendezett a robogó vonatról — egy közel álló asszony (talán a felesége) rémséges ijedelmére — aki futásra is fogta a dolgot.

Hogy a le- és fel ugrásba nem szólnak bele — helyes — elvégre itt mindenki a maga bőrére játszik — a többi elmondottak és számtalan egyebek azonban már más elbírálás alá esnek. De a *Kaukázus*, ahol 10 millió ember 100 nyelven és tájszóláson beszél, aligha ítéltető meg a rendes mértékkel s úgy lehet, hogy ez a rendszer ez idő szerint itt helyén való.

Az utazás *Tiflisz*-től *Eriván*-ig eléggé változatos. A kis *Kaukázus* persze nem mérhető össze az északi hegylánczokkal, de akad itt is szoros, havas, hegyorom és alagút bőven. A fensíkokon még csak araszosak itt is a vetések, sikon érik a kalász.

A mezőkön csordák, ménesek, birka- és tevenyájak. A szarvasmarhaállomány jó. Különös, hogy 4 olyan bivalyt láttam, amelynek a feje búbja fehér volt, akár egy szárcsáé.

Sivár terület is akad bőven; a hegyoldalak, partok mentén, olykor több méter vastagságban fekszik a rég működött tűzhányók lávája.

A termő fensíkokon sok a falu, a házacskák itt is terméskőből rakvák össze, de a *grazini* út mentén látottaktól különböznek abban, hogy nincs tornácuk. *Nalbad* állomásnál egy ilyen kis falu temetője éppen a vasút mellé esik. A koporsóformájú kőből faragott fekvő sírkövek között egy kőből faragott lovat is láttam: ez tatár sír. A temetők kerítés nélkül pusztán állnak, messziről úgy néznek ki, mint egy sor kötörmelék, vagy heverésző nyáj.

A fensíkon piros szoknyás és kendős asszonyok gyapotültetvényekben gyomláltak; az *Eriván* előtti öntözött területeken ugyanaz a munka folyt, de itt már a férfiak sem huzakodtak a munkától.

Az *Ararat* pedig ezalatt mindjobban kibontakozott a távolság ködéből. Eleintén csak a nagy *Ararat* mutatkozott (5160 m.), majd mögötte a kis *Ararat* is előbukkant. A nagy

Ararat a lábától $\frac{2}{3}$ részben igen elterül, ehhez a terjedelmességhez kissé nyomott a fehér kupolája, de a tömegével hat; a kis *Ararat* egyenletes formájával kedvesebb.¹

Eriván. Ecsmiadzin.

A 40 fokos R.-ban jól esett volna a hűvös szoba! *Eriván* Orient szállodájába azzal léptem be, hogy a legjobb és leg-hűvösebb szobát kérem. A hűvösségre mosoly volt a válasz, de a szoba, az pazar!... balkonja is van... Amint kilépek az altányra, eszembe jutott a holdvilág, t. i. a csali teli holdnál könnyen leléphetett volna az ember a földszintre erről az altányról, amelyhez elfelejtettek karfát készíteni.

Belenyugodva a sorsomba, körüljártam *Eriván*-t. Megnéztem a kék és sárgával színezett majolika tetejű tatár mecset romjait és az itt székel perzsa kánok tükörtermeit.

A tükörterem ablakain a szél vigan füttyörészik, a falakat pedig a látogatók «nomina stultorum»-jai éktele-nítették el. Ha ilyen marad a felügyelet, rövid idő múlva csak írott malaszt lesz a terem dísze, amelyből máris keveset láttam.

Csoda, hogy a tatár mecset szép majolikáit még szét nem hordták, mert az meg egészen a szabadjára van hagyva....

A tej egy-kettő elaludt volna a helyemben, én azonban nem mondhatnám, hogy tejként aludtam... Örömmel köszöntöttem hát a hajnalt és a már előző napon megfogadott kocsin útra keltem *Ecsmiadzin*-ba, az örmény hitfelekezet «Katholicos»-ának székhelyére. Az út szőlők, kertek, patak mentén visz. A kertek jegenyéi felett kifehérlő *Ararat* festeni való. A kis patak mellett tatár, örmény, perzsa hölgyek mertek vizet, mellettük felnyergelt lovak, öszvérek.

Az első állomást a pár év előtt megkezdett régi templomásátásnál tartottam. (Bocsánat, a másodikat!... avagy hogyan nem álltam volna meg először a patak mellett!?)

¹ Az *Ararat* az orosz, perzsa és török birodalmak határköve!

Az ásatásokat vezető örmény archimandrita szívesen vezetett körül a háromféle kort is megélt templom romjai körül.

A legrégibb részében a tűzimádók oltárai láthatók és egy nagy keresztelő medencze a kereszténység első századából. A régi örmény templom oszlopainak felső díszes faragványai közül több egészen épen megmaradt; így négy oszlopon a kiterjesztett szárnyú sas, a párkányzat kőből faragott mákvirágjai, szőlőfürtök. Egy kis ideiglenes muzeumban cserépedények, mozaikok és olyan régi fedőcserepek, amelyeket szeggel erősítettek a tetőre.

Ecsmiadzinban, az örmény egyház Katholicosának székhelyén egyebek között a Krisztus születése előtt itt uralkodott Vannok idejéből maradt emlékeket mutatták meg.

Hazafelé menet kocsisom, aki az orosz nyelvet mint aféle kaukázusi szülött gyengén beszélte, a környék látványosságai, szokásaira vonatkozó felvilágosításokkal szórakoztatott, eképen: «Látod *bárin* (úr), ez itt gyapotültetvény. Nálatok van-e ilyen?!... Fel kellene menned az *Ararat*-ra, ott látsz ám csak szépet» és így tovább. Én pedig imigyen feleltem: «Köszönöm a szíves felvilágosítását, biz én nem ösmertem volna fel a gyapotot, mert nálunk nincs; az *Ararat*-ra kész vagyok felmenni, de csak eképen kocsival.»

Majd meg egy domboldalon felállított czéltáblára tett figyelmessé, amelyre egy szakasz katona lődözött. Golyófogóról szó sem volt, de minek is — az eset nem komoly, amint a kocsisom megjegyzé — csak kis golyóval lőnek (értsd nem agyúból).

Erivántól Batumig. Tifliszen át.

(36 óra, 679 verszt.)

Tiflisz-től a *Kúra* folyó mellett, majd a termékeny *Rion* völgyben, gyümölcsösök és kukoriczatablák között megyünk. Az állomásokon kis gyerekek sorjával árulnak földi epret, cseresnyét. Olyan szépen mondják «*cseresnye*», hogy szinte Észak-Magyarországba képzeljük magunkat, a tótocskák közé. A gyümölcsön kívül fehér magnolia virágot is árulnak, darabját pár kopekéért.

A gyümölcsösök után őserdő következik. Itt is mint a *gruzín*-i út mentén sokféle a faem, de a növényzet déliesebb, bujább.

Alig hogy a Fekete-tengert megpillantottuk, balra fordul a vonat és a partmentén halad tovább. A bokrok itt leszálnak a fövényig; a *pont*-i hegység lépcsőzetes és hullámos előhegyei kertekkel, villákkal díszítvék.

Batum.

(*Junius 26—28.*)

Batum-ban is, mint *Baku*-ban először a naphtatartályok tűnnek szembe, de ilyen növényvilág mellett a naphta sem fekete!

A vasút végig visz a városon, a faeton (kétfogatú) tovább a tengerpart mellett és ugyancsak ott találunk szállodát, kilátással a tengerre, az imént látott kertekre. Este pedig a tengerpart pálma, cziprus, magnoliával beültetett boulevardján szívjuk magunkba a virágillatot és gyönyörködünk a le-fel hullámzó tarka közönségben.

Egy szép napon a boulevard kis étterme előtt ülve képes lapokat írtam, egyszerre közel hozzám két ágyúlövés hangzik.

Mit jelentsen ez, gondoltam, csak nem érkeznek ide japánok!? . . .

A közeli parti ütegről céllovési gyakorlatba kezdtek a tengeren vontatott céltáblára.

Lássuk csak, hogy lőnek az oroszok?

Beletelt 10—12 másodpercbe (a távolsághoz mérten), míg a golyó a lövés után beütött a vízbe. Tehát jó távol volt a cél.

Az irány nem volt rossz, vagyis vadásznyelven mondván: a célzók jól elibe fogtak, de többnyire mélyen lőttek. Egyszerre két-három ágyut sütöttek el, a golyók szépen sorjában helyezkedtek el a cél alatt.

Valószínűleg újonczokkal gyakoroltak, ha így volt, úgy ezek a célzók idővel kárt tehetnének a japán flottában!

A *Batum*-i erődítmény legénysége még egyszer meglepett. Este 9 órakor a tengerpart felé sétálva, nagy kar áhítatos énekét hallom. Oda akarok menni, de az ácsorgó közönség figyelmeztet, hogy nem szabad... Katonák énekelték el az esti imát (amint ez szokásos Oroszországban), kifogástalan összhanggal és előadással.

Lám, hogy összefér az áhítat, a templomi ének a katonai mundérrel; nem von ez le semmit a férfiaságból és nemesíti a különben elvadulásra hajló katonaszívet.

Batum környékén az államnak és egy nagyobb birtokosnak tea-ültetvényei vannak. A teát az ültetvények melletti gyárakban gépileg sodorják és szárítják. A hegyoldalon ültetett alacsony metszett teacserjék, kisujjnyi ágaikkal, úgy néznek ki, mintha körtefaleveleket teremnének; a nagyobb levelek között találja meg a szedő a hasznos tealeveleket és virágot. Május elejétől augusztus végeig többször szedik a teát. Állítólag 5—6 év alatt kifizetheti itt a föld vételárát. Ilyen buja *Batum* környékének vörös agyagos talaja!

Batumtól Yaltáig.

(3 nap és 9 óra hajón: 535 tgmfd.)

Batum-ból hetenkint két kényelmes posta- és egy gyors-hajó indul a Fekete-tenger és Krim-félsziget partja mentén *Odesszá*-ba. A gyors-hajó csak a nagyobb kikötőket érinti, a postahajók gyakran tartanak állomást, a kisebb kikötőkben ugyancsak addig vesztegelnek, amíg a le- és felrakodással elkészültek, de a jelentékenyebb helyeken, mint *Novorasszijszk*, *Kercs*, *Teodo'szia*, *Yalta*, *Szevasztópolban* több órán át állnak, így ezek a turistának megfelelőbbek.

Ilyen postahajón indultam el június 28-án este *Batum*-ból. Mint általában Oroszországban, úgy ezen a hajózási vonalon is olcsó az utazás, a 3½ napi tengeri hajózásért — teljes ellátással — csak 39 rubelt fizettem. Tisztaság, szolgálat, étkezés tekintetében minden kívánságnak elég van téve, de a négyszemélyes szűk kajütök már nem tartoznak a kívánságos beosztáshoz!

Novorosszijszk-ig váltakozó formában sorakoznak a tagolt hegyek. Itt-ott egy-egy havas is kibukkan a háttérből, de ennek a vidéknek nem a Kaukázus, hanem a délszaki növényzet adja meg a jellegét. Az esti szellő a part felől virágillatot hoz a hajó felé. A kikötőkből szembe jövő kiránduló csónakokon, vitorlásokon dalolnak, mint Olaszország parti vidékein! Duzzad az élettől minden, pedig az emberi kéz még csak most kezdi a munkáját.

Rövid idő előtt, úgy szólván, lakatlan volt ez a vidék. Az orosz kormány buzdításával és támogatásával kis mezei gazdaságok, fürdőcskék, falvak, városok támadtak. 20—30 év múlva látogatott, élénk kereskedelmi városokká nőheti ki magát a Kaukázus viruló Fekete-tenger partvidéke!...

Novorosszijszk.

A kaukázusi vasúti társaság a mezőgazdaságilag legműveltebb és legtermőbb vidékekről *Rostov*-ban összpontosított vasúti hálózatot *Novorosszijszk*-kal összekötvén, máris egy élénk kivitelű kikötőt teremtett a Kaukázus mentén. Így a múlt évben közel 40 millió pud gabonát továbbítottak *Novorosszijszk* kikötőjéből délnek. Ugyancsak a kaukázusi vasúti társaság itt egy kilencz emeletes elevátort épített, a new-yorki gabonarakrtár mintájára, amelyben nagy befogadó képessége daczára, télen máris csak napi 18 órai dologgal győzik a munkát.

A vasúton érkezett gabonát az elevátor közvetítésével villanyos erővel hajtott széles gummiszalagokon vezetik a külön álló magtárakba, ezenkívül az elevátorban is nagy mennyiségű mag fér el. A dokkokba egyszerre négy gummi-vezetéken folyván a búza, ugyanennyi hajó tölthető meg egy időben. A gummiszalagok vasoszlopokon álló földötthidszerű építményekben, vaskerekeken járnak. A több száz méteres vezetékek mentén csak az átviteleknél áll egy-két felvigyázó, és különben is az egész rendszer kevés személyzettel jár. Így pl. a mérést is gép végzi.

Az elevátor egyik nagy termében nyolcz vashordószerű alkotmány van, alul-felül keskenyedő és nyitható vagy

csukható szájjal; mindenikkel egy mázsaszerkezet van összeköttetésben, amely egyszerre 450 pudot képes megmérni, de itt csak 200 pudonként mérnek: ezt vették egységnek.

Az elevátort, minden tartozékával szívesen mutatják meg az utasoknak és gazdaembernek érdemes betekinteni ebbe a gabonaöntő masinába, amely csakhamar bemutatja, hogy mit és mennyit termelhet Oroszország.

Kercs.

(*Julius 1.*)

A *Krim*-félszigetet korán reggel pillantottuk meg *Kercs*-nél. A sziklás fenék, sekély víz miatt a parttól 2 versztre álltunk meg. A partra egy kisebb gőzhajó szállított; egy derék berlini archeologussal, útítársammal Batumtól az ott sorakozott izvoscsikok körül kiválasztottunk egyet és azonnal a város régiségeinek a megtekintéséhez fogtunk. Először a várostól 5 versztre fekvő *czárszki Kurgan*-t néztük meg (a *Kurgan* kőből épült piramiszerű kriptá, amelyben a halottakat, vagy ha jelentékeny személyiség volt, a halottat kőkoporsóban helyezték el, végül az egész építményt földdel hányták be). A *czár Kurgan*-ban állítólag uralkodó pihente az örök álmát. A bejárat felül nyitott két fal között visz, majd lépcsőzetesen ékalakúlag fedett; — maga a temetkezőhely is ilyen lépcsőzetes, felül csúcsban végződő bolthajtással záródik.

A bejárat falaihoz a környéken talált régi görög sírok kövei, cserépedények stb. támasztvák.

A városban magántulajdonban levő *melek cseszmenszki kurgan* már laposabban tetőzött, de a nagy kövekből rakott lépcsőzetes bolthajtása hasonló.

Egy még csak részben kiásott görög város romjainál a felvigyázó öreg *sztórozs* (ör) szörnyen dobálódzott a Krisztus születése körüli évekkal; tudós társam csak csóválta a fejét, de hagytuk az öreget, hogy teljék a kedve.

Majd elfelejtettem a katakombát, pedig ott előbb jártunk, még az «utó kakas kukorékoláskor!»

A katakomba magánház udvarán van. Alig hogy megállott a kocsink, kinyílt az ajtó. A kis házikó birtokosnője fogadott bennünket, lámpa volt a kezében; az arczáról bizonyos szokatlan öntudat özönlött felénk. Ő az — gondoltam — ő a boldog, akinek az udvarán katakomba termett! rögtön meg is kérdeztem, hogy hogyan találtak reá? «Hát — mondja — erre felé sok az *«i'scsik»* (kereső), azok kínálkoztak és találtunk.» Azóta az anyóka egészen jól megél a látogatóktól személyenkint szedett 20 kopekból.

Lementünk a katakombába; a kis szobaszerű kriptafalain egészen jó karban maradt a vakolat pár freskóval, így Kalipszo, Hermes, Prozerpina képével. A görög freskóművész, az utókorra való tekintettel, mindenik festmény alá oda írta, hogy kicsoda. Amint a freskókat szemügyre vettük, az anyóka fontoskodó arczczal imígyen szóla: «Ki ez?» s reá mutatott Hermesre, — a professzor gyenge lábon lévén az orosz nyelvvel, kérdi: «Was sagt sie?» — mondom, hogy mit kérdez.

Ez alatt kibetűztük a Hermeszt és megfeleltünk a nehéz kérdésre. A második, harmadik képnél már nem kérdezett a régiség tulajdonosnője, hanem így szólt vala: «Ez Prozerpina, ez Kalipszo»... az arczjátéka azt lászott kifejezni, hogy el tudja olvasni az alfát meg ómegát!

Különös kis város ez a kopár hegyoldalon épült *Kercs*. Milyen régen fennáll és nem tették lakályossá kertekkel fákkal — pedig amint a környék vetései mutatják — terem itt bőven.

De mi gondja erre *Kercs* lakójának, egyeben jár az ő esze; kutat, ás, régiséget, kincset keres ott, ahol szabad, de ott is, ahol nem! az önkéntes kutatásnak aztán gyakran tettenérés és önkéntelen 2—3 havi csendes ülés a vége!...

Amint a régi görög város romjaitól távozni készültünk, egy ilyen *i'scsik* (kereső) akadt az utunkba. A karján egy gyékénykosár, azt hittem húst visz benne; de lám, régi cseréptálak, festett vázák kerültek elő a fenekéből:

Mikor ásta, hol találta ezeket? «Éjszaka a hegyen. Nincs azon talpalatnyi föld, ahol ne teremne cserépkorsó, régi pénz stb.»

Amint pedig ezeket mondta, görög arczáról olvastam, hogy nemcsak a nyereszkedés vágya, hanem a kereső, kutató szenvedélye is él benne.

Egy kis muzeuma is van Kercsnek, a környéken talált régiségek számára épült, de a nagy érték és műbecscsel bíró tárgyakat már Szent-Pétervárra vitték az *Ermitázs*-ba, ahol a Krim-félsziget régiségeivel egy nagy terem megtelt.

A muzeum őre szomorúan konstataálta ezt.

Kercs épületein gyakori a görög oszlopok stilizálása.

Annyira belemelegedtünk a látottakba, hogy a nagy hajóra vivő kis hajóról lemaradtunk.

.... Mit csináljunk most? Vágjunk neki a tengernek, mondom én, vitorlás csónakon és társam nem szabadkozott imígyen, hogy «das Wasser hat keine Balken»; de nem találunk a közelében csónakot... Az *izvoscsik* kézzel-lábbal gesztikulálva, megértette velünk, hogy amott egy hajó, az elvisz *Feodosszia*-ba: az elveszett hajónkat ott feltaláljuk. Siessünk! — már szedik a horgonyt. Az állomásig a hosszú hídon jó futás esik — befutottuk, record-ot teremtvé a *kercsi* kikötőhídon. *Feodosszia*-ig a tengerpart egészen ellapul az egyhangú síkság után kedves ellentét a völgykatlan és hegyoldalon fekvő *Feodosszia*.

Feodosszia.

Az első, amit a hajónkról megpillantottunk a hegyoldalon, még elég jókarban álló genuai bástya és egy régi toronynak látszó, vén szárnyaszegett szélmalom. Amint az öbölben — mólóval védett — kikötőbe behajózunk, egy sor magtár és gabonahajó tűnt a szemünkbe. Tegnap *Novorosszijszk*-és ma ismét egy gabonakiviteli kikötő. Ezt egészen jól csinálja gabonatermelő konkurensünk. Hja, könnyű annak, akinek tengerei és kikötői vannak!

A kereskedelem csak rányomja a bélyegét minden helyre. *Feodosszia* sem fekszik termékenyebb vidéken, mint *Kercs*, de, hogy jó a kikötője és van vasútja, már tellik az építésre, befásításra. A tengerparton vivő széles főutcáján

II. Sándor czárnak bronz-szobra áll, mögötte nem messzire egy $\frac{2}{3}$ részben épen maradt genuai bástya; a két monumentum szép díszé a városnak.

Ajvarovszky, a hírneves orosz tengerfestő *Feodossziá*-ban lakván, megmaradt képeit muzeummá alakított műtermében láthatjuk, köztük több nagy művet.

Amint így kocsikáztam (német barátom régiségek után vetette magát), egy szembe jövő kocsin élénkséget látok; egy bájos útitársnőnk jelezte nagy örömmel élete párjának, hogy a «*vengérecz*» (magyar) megkerült. Hasonló kedves örömmel üdvözölt később mindenki, aki eddig velünk utazott (a német társ ugyanígy járt, amint később elmesélte).

A művelt nyugaton milyen rossz tréfákat faragnak hasonló esetben, a jó oroszban azonban sokkal több a szív, semhogy a humor azt végleg elhallgattatni képes legyen!... Milyen másnak festik! különösen nálunk.

Yalta.

(*Julius 2—július 6.*)

Julius 2-án reggel jókor fellármázott a költő óráim. Kinézek a kajütablakon: hol vagyok? Trouvilleben, Mentoneben vagy tán Biarritzban?!... akár hol legyek, de itt más világ van, mint ahol eddig jártam.

A tengerpart mentén nagy szállodák, fürdőházak, a tengerre épített kioszkok. A korai reggel nem kedvez ugyan egy fürdőhely első megpillantásának, de a velem érkezettek felvidult arczáról olvasom, hogy itt vigan és jól fogunk élni.

A tengerpart mentén, emelkedett helyen fekvő *Rosszia* szálloda egy verandás szobájában telepedtem meg. Milyen különbség *Derbent*, *Baku*, *Eriván* után! és ha kérdem, hogy a különbségek különbsége miben fekszik, csak attól kapok találó feleletet, aki már járt a nagy orosz birodalomban.

... Az alacsony, márványlapos nagy mosdóasztal, széles porcellán, márvány mosdótál, kancsó! ezeket láttam itt viszont, Varsó óta először... Micsoda gyönyör bele mártani álmos fejünket az araszos vízbe és bátran lubicz-

kolni, ki nem téve a veszélynek, hogy orrunkat a mosdókagyló fenekébe, tarkónkat pedig a kagyló közepébe nyúló csapba ütjük.

A moszkvai *Szlavjánszkii* Bazár-szállodát sem véve ki, eddig mindenütt eféle alkalmatlansággal találkoztam. Persze a lusta pinczerek hallóval fogadhatták ezt az orosz patenst, amelynek víztartályát 2 napra is meglehet tölteni és nem tisztogatni, de hogy a mindig csinnal öltözködő, jól kifésült orosz forradalmat nem indít ellene, egyebek között a legnagyobb bizonyága a nembánomságának.

Yalta-ba érkezni és ilyen prózai tárgyat megvitatni!... de mint jellemző dolgot melegiben, az első pillanat élénk hatása alatt kell papírra tennem, különben könnyen napi-rendre térhetnék felette.

Amig szobámban szépen sorjában kirakosgattam a holmiaimat — a *Czár Georgii* (hajóm) útra kelt. Az ablakomból látom, mint siklik ki a vízen, csöndesen, lassan, hogy kárt ne tegyen magában és fel ne rázza álmaiból *Yalta* szunnyadozó virágait.

«Isten veled» *Czár Georgii*; ha visszatérsz a Kaukázus mellé (oda, ahol hajdan a *georgiai* czárok uralkodtak), vidd el az üzenetemet a derék kindzsáros kaukázusiaknak, hogy rövid ottlétem alatt egy érdekes, romantikus világot ösmer-tem meg a körükben, amelynek az emlékét megfogom őrizni.

Yalta környékén nemcsak a villák jórésze, de az egész part mente az uralkodóház tagjai és főurak kezében van.

Tizenkét versztre jártam be innen is, túlhan is *Yaltát*; az út mentén szőlők, kertek, erdők sorakoznak; a bejáratok feletti házsza-
mokok mellett főherczegek, herczegek, főurak nevei állanak!¹

¹ Oroszország minden vidékén és városában ez a rendhez tartozik. Városokban háromszegletű kék lámpák függenek a kapuk mellett, amelyekről esti világítás mellett is elolvashatjuk a házsza-
mokon a ház-
donos nevét. Abból az időből maradt ez fenn, amidőn a házak nem voltak számozva, hanem csak a birtokos nevével ellátva. A szokás úgy a közönség vérében van, hogy ma is csaknem jobban eligazodnak a név, mint a szám után.

A *Yalta*-tól északkeletnek vivő kocsit mentén a *felső masszandrai* csári nyaraló még be nem bútorozott lakóházával és a sziklás előhegyen fekvő *Gurzu* tengerparti városka a turisták által látogatott helyek.

Gurzu egyik nevezetessége a Puskin grotta. Alig hogy letöröltem magamról a meszes port, csónakba ültem a grotta megtekintésére.

Két barna arcú legény evezett. A fejükön fekete báránybőrsapka (*tortasütő* pléh modli formájú) a fedője közepén arany kivarrás. A sapka jól áll a hosszú göndörhajú arcukhoz, de gigerliszerű jelleget ad a viselőjének.

Micsoda nemzetség vagytok? kérdem. «Tatár», volt rá a felelet. Tatár az ... —!! Tudtok beszélni a kazáni tatárokkal? «Nem». Hát a görögöt, törököt megértitek? «Meg tudjuk magunkat értetni velők.»

Hát ilyenek a yaltai tatárok. Több bennük a görög, mint a tatár vér. A tatár mivoltuk is csak a tetszelgéshez tartozik, mint a kivarrt sapka.

Bizonyos áhítattal eveztem be a kis barlangba, ahova Puskit képzeltem vissza, amint ott szerelmes vagy hősi verseket ír.

Mindenáron megakartam örökíteni a helyet, de az ingó ladikról nem vehettem fel «befelé» időképet, kifelé pedig nem elég nagy a távolság, hogy az egész barlang szája a képre kerüljön.

Visszatérve egy helybeli aranyvarrottas vezetővel, aki ugyancsak tatárnak mondta magát, körüljártuk a *gurzuvi park* nevezetességeit: a bronz nymphát, egy szökőkutat, meg még egyet. A *gurzuvi park* melletti *Volkov* kertben áll a ház, amelyben két hétig időzött Puskin; a vezetőm letépett egy galyat az előtte álló nagy platánuszról és átadta annak emlékéül, hogy Puskin e fa alatt szokott üldögdélni.

Ha ilyen kegyelettel vagy Puskin emléke iránt — gondoltam — talán tudni fogod azt is, hogy többször időzött-e a nagy költő a grottában? kérdem. Egyszer járt benne volt a felelet.

De hiszen akkor nem nagyon hathatta meg!

Szinte örültem, hogy az apparatusom az imént kicsit fogott!

De nem ezt akartam levezetni, hanem azt, hogy milyen nagy kegyelettel vannak Oroszországban az írók emléke iránt. Ahol egy nagyobb költő megfordult, a tereket elkeresztelik a nevére. A diákok úgy öltözködnek mint az elhunyt nagy írók — úgy viselik a hajukat — talán úgy is járnak!

Már rég akarok magam is egy kegyeletnek adózni. Most, hogy a Puskin-emlékekről szóltam, lerovom a magam adóját is.

A Kaukázusban a száz tájszólású romantikus alakok kötik le elsősorban a megfigyelőt. Ezek között a jatagános, kucsmás férfiak között az utak porát taposó idegen szemében mint egy bokorból kirebbenő kis madárka, úgy villan meg egy-egy pillanatra az orosz nő! Sarkatlan cipőcskéivel mintha nem is járna a földön és ez a picziny lábú teremtés ilyen sima, ilyen játszó az érintkezésben. Nem bántja a nagyzás, nem lenéz a 'maga nembeliekkel szemben: igazi nő a természet adta kecsességében.

Yaltában már feléjük fordul a tekintetünk. Ez az ő vidékük, itt nem volt nehéz Puskinnek Tatjánát találni Anyeginjéhez.

Yalta-tól nyugatra fekszik *Livádia* a czári nagy szőlőkkel és parkkal. A czári kertben két *dvarec* (udvari lak) áll, a kisebbikben III-ik Sándor czár lakott és halt meg, a nagyobbikban a czári család nyaral. A nyaraló czári laknak elég egyszerű.

Livádia után *Konstantin Nikolajevics* herceg leégett nyaralója következik. A nyaraló épen maradt fölépcsője, a körülötte álló, folyondárral befutott oszlopfal romokkal, mint rom, festői.

Még tovább, körülbelül 18 *versztre* *Yalta*-tól *Alupka* község előtt áll a *Voronzov* hercegi kastély. A termésköből épült nagy palota kapui lila-virágos folyondárral, a mellékfalai pedig borostyánnal befutva. Az udvarról, magas jegegyesoron át a külső parkra esik a tekintetünk, amelynek körvonalai magas szürke sziklafalon élesednek ki.

A tengerfelé vezető bejárattól a gyönyörű park vágott magnolia fasora mentén jutunk a széles főlépcsőhöz, amely a tengerre nyíló félköralakú, köoszlopokkal párkányzott altányra vezet.

A lépcső mellett balról, jobbról különböző helyzetben készült 3—3 nagy fehér márványoroszlán áll. A sok év óta lakatlan kastély tágas, világos, teljes karban levő termeiben a bútorkészítés hiányos.

De térjünk vissza *Yalta*-ba. Estefelé jár az idő. Nagy sürgés-forgás a tengerparton. Kocsik jönnek-mennek — lovasnők és lovasok — mind sebes ütemben. A lovasok között az «aranyvarrottas vitézek», virágos izzasztókkal — egy izzasztón, O horribile dictu — égő szív! és hozzá a lovas öntelt, sokat sejtető pofája!... No ilyet a Kaukázus nem termel, dicséretére legyen mondva.

Este 7 órától beléptidíj mellett a városi parkba özönlik a közönség, a szent-pétervári preobrazsenszkaja gárdaezred 60 tagú zenekara játékát hallgatni. A zenekar igen jó, de ezzel körülbelül ki is merült az esti szórakozások lajstroma. Még a műkedvelő jótékony célú estélyekről lehet szó.

Julius 3-án este egy helybeli professzor tartott felolvasást a női gimnáziumban (a nagyobb városokban mindenütt vannak női gimnáziumok, Szt.-Pétervárott négy) vetített képekkel illusztrálva.

A 8 órára kitűzött kezdetből $\frac{1}{2}$ 9 lett. A tanár elmondja röviden Szibéria elfoglalásának etc. és Japán fejlődésének történetét.

Japánról olyan elfogulatlan tárgyilagossággal beszélt, hogy méltányolnom kellett az igazságosságát, — sőt annyira ment, hogy a mikádó képét, akit nagy szervezőnek nyilvánított, vagy egy negyedóraig hagyta vetíteni. A közönség közül senkinek sem jutott eszébe, imígyen felkiáltani «elég már a mikádóból, gyerünk tovább!...» Ismét egy bizonyosága a türelmességének!

Különben az előadásról mást nem mondhatok, mert szellemben és gondolatban nem bővelkedek.... De igen, a rendezőségről — a fehérruhás kis rendezői angyalokról. — Ezekről szólna a lantom, ha volna bennem valami Puskinból.

Alsómasszandrai udvari pincze.

(*Pár szó az orosz bortermelésről.*)

A czári uradalom krimi nagy szőlőgazdaságaiból készült borokat a Yaltához közel fekvő *alsómasszandrai* pinczében tartják raktáron.

Az egy millió és háromszázezer rubelért épített mély kőpinczében a hordóborok hét párhuzamos sikátorban állnak, mindenik *75 százszen* (1 százszen = 2.134 méter hosszú), a palaczkborok tizenkét *25 százszen* hosszú sikátorban fekszenek.

A pincze hőmérséke 11—12° Celsius, netaláni felmelegedés esetére hűtőszerkezettel szabályozható.

A borárak, raktáron véve, üvegenkint 40 kopektól 2 Rubel 50 kopekig váltakoznak.

A legdrágább a *livádiai* muskát: 2 R. 50, a *masszandrai* muskát: 2 R.—, a *livádiai* oportó: 2 R.— és a *danini* tokai: 2 rubel.

Hazulról abban a hitben indultam útra, hogy Oroszországban csak a Krim-félszigeten és Beszarabiában vannak kiterjedt szőlőgazdaságok, és ime a csak sebtiben átfutott vidékeken is nagy bortermőhelyeket találtam; így a *Volga* mentén: *Asztrachan* körül; a Kaukázusban: *Port-Petrovsk*, *Derbent*, *Tiflisz*, *Vladikavkaz*, *Eriván*, *Kutais* és *Batum* környékén.

A nyert információk mind úgy hangzottak, hogy a szőlőtermelés nagy kiterjedése folytán máris sok vidéken túltermelés van, amit a kis árak igazolni látszanak.

A kaukázusi borok többnyire mint erős asztali borok kelnek, de az ízelt pecsenyeborok után ítélve, kellő kezelés mellett ezek is meg fogják idővel találni a piacukat, úgy hogy eltekintve a legkitünőbb minőségű bordeauxi stb. boroktól, Oroszország nem szorul bevitelre.

Szevasztópol.

(*Julius 6—9.*)

Szevasztópol *Yalta*-tól körülbelül 6 órai út hajón (54 tengeri mérföld).

Az első óra *Livádia*, *Alupka* villák, kertekkel ékeskedő

partvidékei mentén élvezetes, majd az ellapuló mészköves, réteges, falszerű partok következnek.

Ilyen vidékből bontakozik ki a természettől is kikötőnek teremtett öböl mentén fekvő *Szevasztópol*. Hogy ezt a hegyekkel nem védett és erődítményekkel nem bíró várost 1854—55-ben az egyesült francia-angol túlerő be nem vette a megszállás első napjaiban!? De nagyra is vannak az oroszok a 11 hónapos ellentállással; a borbélytól kezdve a legmagasabb *csino'vnik*-ig (hivatalnok), mindenki az 50 év előtt történetekkel szórakoztatja az idegent.

A tereken, a város környékén, az orosz útegek, csapatok által hősiesen védett helyeken márványemlékek, templomok épültek, emlékeztetve a lefolyt hősi ellenállásra.

A várostól pár versztre fekvő *Malahov*-domb tetején az ott elesett *Karnilov* tengernagy ércszobra mellől a *sztórozs* (őr) terepszemlével szórakoztatott: «Itt a 3-ik, ott a 4-ik megerősített hadtest állt, ott meg a megerősített francia-angol hadivonal!...» alig pár száz méterre! Persze, az akkori kovás fegyverből előtöltővé alakított orosz fegyvereket meg lehetett ennyire közelíteni, ma hasonló távolságról egy védett helyen álló század ezredeket lőhetne halomra.

Az 1854—55-iki hadjáratban elesettek az úgynevezett *bratczki*-i (közös) temetőben pihennek. A dombtetőn álló parancsnokok sírkövei, szobrai a város felé fordítvák, amelyet még márványtekintetükkel is mintegy védeni látszanak.

Két muzeuma is van *Szevasztópol*nak, az egyikben az 1854—55-iki emlékeket őrzik, a másiknak szerény állattani tárlata mellett jól rendezett kis aquariuma van, a Fekete-tengerben élő halmekkel és egyéb tengeri állatokkal benépesítve. Az egyes üvegtartályok melletti rajzok és ismertetések sokra figyelmessé tesznek, amit különben észre sem vettünk volna; pl. egy kis hal nem beleássa magát a fővénybe nyakig, a másikat csak a kopolytúja mozgásáról vesszük észre, egy harmadik lapos, fél-ferdeképű fenéklakó hal meg úgy elhasal, hogy szinte a fenék kavicsaiba olvad a színe; erre mind rájövünk csakhamar az ismertető írás figyelemztetésére.

(A száraz katalogusrendszert egyáltalán minden lehető helyen ezzel a szemléltető, gyors áttekintést nyújtó módszerrel pótolnám. Rájöttek erre hivatottabbak is, tudom, a baj csak ott van, hogy a katalogus is egy kis külön bevétel!)

A Szevasztópol tengerparti sétányán esténként játszó tengerész zenekarban három frakkos művész is közreműködik. Lám, milyen engedékenyek az oroszok a művészetben!... És az a kedves, csendes közönség, milyen áhítattal hallgatja itt is a zenét. Ezeket a zeneestélyeket (*gulániákat* = séta) nem feledheti el senki, aki látta; az orosz nép lelkülete nyilatkozik meg általuk.

Bachcsi Szerai és Csufut Kaleh.

Szevasztópolból a 43 versztre fekvő *Bachcsi Szerai*, a régi *krimi* kánok székhelye és a tőle pár versztre fekvő *Csufut Kaleh*-ba tettem kirándulást, kocsin.

A káni palota nagy termei, a kördivánokkal, megannyi török kávéház. *Csufut Kaleh*-ban a sok méter magasságban egy kötömböt képező mészkőbe vágott régi barlang-lakások, meg romba dőlt város falai a látni valók.

A Szevasztópoltól 8 versztre fekvő *Inkerman*-kolostorhoz vezető út mentén a most dolgozó kőfejtők még nagyobb és szebb házüregeket vágnak ki, úgy hogy közel áll a laikus a feltevéshez, miszerint a barlanglakások is így keletkezhettek!? És ezeket a helyeket az oroszok czárja és családja sorra járta: *Csufut Kaleh*-ban egy háromszobás házat is építettek a romok közé a czári család fogadására, a fényképész nagy boszúságára, aki a régi vár és falainak romjait sehogy sem tudja úgy felvenni, hogy az éppen oda nem illő, előre helyezett modern ház ki ne ríkitson a romok közül...

De gyerünk *Csufut Kaleh*-ba. A kocsink megáll egy régi nyitott kőboltozatú kapú előtt. Alig hogy átléptük a küszöböt, rázendít négy muzsikus (pikula, dob, hegedű) valami *csufut*-hymnusra.

A zeneszóra a romok közül egy gigerli elővezető jelenik meg (elfeledtem megkérdezni: talán Yaltából került ide), vele

elmegyünk az őrlakásához, egy jól táplált úrhoz, aki várnagy módjára szedi elő a kaputlan romváros kulcsait és megmutat egy 500 éves kis zsinagógát, egy káni sarj márványkoporsóját és egy föld alatti ítélkező helyet. Az egész nem oly régi keletű, vagy műbecsű, hogy mélyebb hatással lehetne a szemlélőre, de a zene, az elővezető meg a várnagy fellépése olyan jó három felvonás, hogy egy kis pénzázdozatot nem sajnálunk érte.

Odessza.

(Szevasztópoltól 179 tg. mlfld.)

Sevasztópol-tól Odessza 20 órai hajózás — semmiség az itt megszokott távolságokhoz, mégis mintha egyszerre átugrottam volna a határt, annyira nem orosz amit itt találtam.

Amint Odessza utczáit járom már csak a katonákat és a sarkon álló *garadvoit* (rendőrt) köszöntöm, mint orosz ösmérsőket.

A fehér kabát, ernyős kalap nincs már itt divatban. «Nálunk már az európai divat járja», mondja az odesszai; — a nemzetközi, — mondom én — vagy jobban mondva a nemzeti jelleg nélküliség nemcsak az öltözetben de egyebekben is, amint minden *distinguished foreigner* hamar észreveheti.

Ez az állapot rányomja a bélyegét mindenre, pl. a hajóállomáson vett kétfogatú kocsisom (egyfogatú nem tette volna, mert az izvoscsik karakter) felösmervén bennem az idegent, letagadta az általam keresett «Belle vue» létezését; megszűnt, mondotta, de a helyén más szálloda áll és elvitt egy olyan másodrangúba, amelytől százalékot kap. Mit volt mit tennem, megszálltam egy nagy új szállodába, amelyet útközben láttam. Ott hallottam a portástól, hogy a «Belle vue» virul a régi helyén. Úgy a fejembe szállt a vér, hogy a még ott álló kocsisnak magyarul mondtam az elmondandókat. De lőn egy kis ijedelem, amidőn egyenesen a rendőrségre hajtattam és bemondtam az esetet.

A pénzkérésre ide özönlött idegenek annyira otthon találják magukat, hogy az üzletekbe, kávéházakba lépő az

orosz szóra idegen nyelvű választ kap sőt csodabogárszámba látszanak venni az orosz nyelvet törő idegent; de orosz pénzen vagyont szerezni, — ez szerintök már rendén van.

Ezekén csak átsiklottam volna, de hogy a kis sarkatlan topánkákat túlszárnyalta Odessza színpadán a nagy aláhajló sarok ezt igen rossz néven veszem tőle.

Különben a csak szórakozást kereső jól találhatja itt magát: kényelmes szállodák, olyan orfeum, amely az «orfeum ingyenczek» szájaíze szerinti programmal rendelkezik. (Csupa énekesnő, kake-walk, cancan stb. tánczosnő.)

A tengerpart mentén szép sétányak, kávéházak.

Az utcák jól vannak kövezve. A nyilvános épületek közül egyike a legdiszesebbeknek a börze.

Odesszától Kievig.

(13 óra gyorsvonaton, 612 verszt.)

Odesszából július 11-én este indultam el; másnap korán reggel a kievi kormányzóság gabonatermő vidékein ébredtem. A gabonaneműekkel hármassal forgó rendszer szerint bevetett területek nagybirtokoknak látszanak. A *mir* (közös kezelés) rendszere csak ott ötlük szembe, ahol búzával, rozsszal vegyest tatárkát is ültetnek, ezek a kis fehér sávú tatárkatáblák azután távolról is következtetni engednek a több kisbirtokos kezelte közös területre.

A falvakon, vagy nagyobb birtokosok majorságán kívül sehol sincs egy lakóház.

Ezen a vidéken is láttam különös ekéket, a lovat az ekeszarvhoz erősített kettős rúd közé fogják, ezt az egylovas földkaparó alkotmányt pedig igen gyakran a szántó helyet szántónő kíséri.

Az odessza-kievi vonalon egy barátságos, művelt orosz nagybirtokossal utaztam, aki már járt Magyarországon....

«Hogyan, miért tanult meg oroszul», kérdezte beszélgetés közben?

... Utazásaim alatt több rokonszenves orosz úrral ösmerkedtem meg, de különben is rokonszenvezem az orosz néppel, volt a válaszom.

... «Csakhogy minket is szeret valaki!» sóhajtott fel az öreg úr, mintha a gulániák (esti séták) alatt csendesen társalgó, a zenét áhítattal hallgató, békés, szomorú orosz közönség lelkületének adott volna vele kifejezést!

Kiev.

Kiev-et az orosz városok anyjának mondják, mert a legöregebbek közül való.

Az ilyen hasonlattételhez az utasnak nem adatok kellenek, hanem benyomások, valami a színpadi hatásból... és *Kiev* bőven rendelkezik vele. A *Dnyeper* partján emelkedett helyen fekvő sétányairól gyönyörű kilátásokat nyújt, így különösen a *Kupecseszkii szad* (kereskedők kertje) és *Vladimir* keresztet tartó ércszobra mellől: «Alattunk egy darabka Moszkva aranykupolák köré csoportosult piros és zöld tetejű házsoraival, azontúl a *Dnyeper* kacsaringózik ligetes mezők között, buja vidéken, szemben velünk fellobogózott nyári szórakozóhely (*Ermitage*) távolabb a folyó mentén kis városka, lánczhíddal összekötve az anyavárossal, a láthatár erdőséggel záródik; a *Dnyepe*-ren tutajok, hajók; mintha ezek hordták volna el *Kiev*-ből a házacskákat oda, ahol a városka áll és talán oda is, ahova már a szem el sem lát!?!...»

Lám, így lett az én utas szememben *Kiev* anyavárossá. És este a *Dnyeper* melletti kert sétányán milyen jól esett csendben élvezni a prágai karmester vezetése alatt álló igen jó zenekar játékát.

Odessza orfeumvilága után milyen ellentét ez a csendes, nemes élvezetnek hódoló közönség. *Kiev* régi templomai közül a *Sophia* és *Lavra* és az újabbak közül az egészen bizanczi stílusban tartott *Vladimir* válnak ki.

A *Lavra* mellett egy sor katakombba látható, a földalatti folyosók két oldalán koporsókban piros szövetbe burkolva a régebben elhunyt jövőmondó szerzetesek fekszenek.

Szent-Pétervár.

(Kievtől Moszkváig [Branszk-on át] gyorsvonaton 24 óra, 919 verszt, Moszkvától gyorsvonaton 12 óra, 604 verszt.)

Annyi magas kémény köszönt Pétervár előtt, mintha gyárvárosba érkezniénk; viszont az a látszat, hogy egyrésze nincs üzemben, bizonyos élettelenséget kölcsönöz a kéményes városrésznek.

Moszkvából jövet *Szent-Pétervár* legélénkebb utcájával a *Nevszkii Prospekt*-el (*Prospekt* = széles út) ismerkedünk meg először.

A város központját keresztbe szelő kanálisok legszelebbikén a *Fontanka*-n át (a *Nevszkii Prospekt* alatt bolt-hajtással beépítve) a belvárosba érünk.

A széles utcák barátságosak, az átlag egy magasságban épült, jól vakolt tiszta házak (többnyire két-háromemeletesek) pedig valami előkelő külsőt adnak az oroszok fővárosának. Ebből a környezetből azután szembeötlőleg válnak ki a templomok, a többnyire sötétbarna vagy téglavörös színű udvari és középületek, muzeumok.

Az utczasorok szabályosak, akár az amerikai városokban, a *Vasziljevskaja*-sziget párhuzamos utcái úgy is osztvák be, 1—2—3 stb. lineikára.

A *Nevszki*-n a *Neva* folyónak tartva kezdtem meg a körsétámat. A *Fontanka*-val párhuzamosan haladó *Jekaterinszkaja* kanálison túl a *Kazán* katedrális előtt tartottam az első szemlét.

A templomba egy előtte félkörben négyes oszlopsoron nyugvó csarnokon át jutunk. Amint beléptem, valami olyasféle érzés szállt meg, mint a Kremlben az első alkalommal. Itt is, mint ott, egymás mellé van állítva az egyház és a katonai hatalom.

A magas monolit oszlopsoros szép templomcsarnok falain aranyozott lapokon 28 elfoglalt város kulcsa csüng; ezenfelül a Napoleon és a persáktól elszedett zászlók is díszítik az oszlopokat. Épen miséztek. A polgárok sorában katonák is térdet hajtottak az Istennek! Lehet, hogy ezek az imád-

kozó hadfiak rövid idő múlva a keleti hareztéren összemérik a fegyverüket az ellenséggel.

Milyen buzdító hatással lesz vallásos lelkiületükre a visszaemlékezés a *Kazán* katedrálisban őrzött hadi trophéákra!!!

Még két ilyen részben katonai jellegű templomot láttam Pétervárott; a *Péter és Pál*-t, a csárok temetkezési helyét és a lovas gárdaezred kápolnáját, amely utóbbi egészen katonai jellegű.*)

A huszonhárom, mások szerint jóval több millió rubelért épült *Izsák* katedrális kívül négyszögleteset mutat. Négy oldalán 8 lépcső magasságban hatalmas gránitoszlopok, három vaskapuja elhalmozva domborművel. A tetőn a magassághoz mért óriás bronzangyalok és angyalcsoportok. A középső kupolája 102 méter földtől a keresztig; a 4 kisebb kupola jelentéktelen.

Az egésznek az összbenyomása művészi, nagy alkotás, de inkább pantheon, mint templom.

A belseje elhalmozva műkincsekkel, drágaságokkal; itt is négyszögletes az összbenyomás, templomépitkezésnél szokatlan s így rám mesterkéltné hatással volt.

A templomok után a muzeumok gyűjteményeire került a sor.

Az *Ermitázs* műkincsei közül a *II. Katalin* és *I. Péter* korabeli gyűjtemények, műtárgyak, mint egy kiemelkedő kor jellemző emlékei egy külön termet töltenek be. Úgy itt, mint *I. Péter* csár kis palotájában, a téli kertben vagy a *Neva* jobbpartján fentartott kis lakóházában sok általa készült, jól faragott tárgyat őriznek. Amint ezeket a csári kéz faragta műveket néztem, nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy

*) Oroszországban, az ázsiai oldalon, a Kaukázusban, Lengyelország, a Balti-tenger-menti ellenséges néptörzsek részéről fenyegető veszélytől mitsem kell tartani, amíg a vallásos alapon nyugvó katonai uralom viszi a vezérszót és én Oroszország számára nem is tudnék jobb uralmi formát képzelni az ilyen abszolutizmusnál (persze igazságosat, méltányosat értek). Azért a türelmes vallási kultusznak a véderővel való összekapcsolását nagyszabású politikai faktornak tartom Oroszországban.

hát erre hogy jutott ideje a «Nagy» jelzővel illetett uralkodónak!... Hja akkor még csak parancsoltak és maradt idő egyébre is!...

Az *Ermitázs* egyik földszinti termében rátaláltam a *Kercs*-ből ide került görög korbeli ékszer — stb. ásatásokra (Kr. e. V. század). Nem csodálom, hogy fájlalják a kercsieket a kincseik elvitelét; állítólag a mondott korbeli legnagyobb gyűjtemény ez.

De nehéz dologba fogtam. *Szent-Pétervár* műremekei, az *Ermitázs*, a muzeumok gyűjteményéről kritikát mondani, rá is bízom Baedeker uramra, jobban nyomra vezet ő, mint szerény magam, én majd csak az egyéb benyomásaimról számolok be.

Pétervárnak remek fekvése mellett szép a környéke is.

A fő városrésztől északnak fekvő 7 sziget közül a legközelebb eső *Peterburgszkaja* és *Vaszipii*-n kívül, amelyek jórészen beépített városrészek, a többi öt nyaralóhely, városliget számba megy.

A nedves, hűvös időjárás megnöveli mindenütt a gyepet, százados fáknak nincs hiány, ezenfelül a hullámos talaj és tavacsok díszítik a szigeteket.

A villákkal beépített területek, így a *Krescsatik* északi része és a milliomosok lakta *Kámennii* virágos kertek, a többi parkterület is szép már a természettől, de a kaszálónak használt mezők nem felelnek meg egy angol kert kívánalmainak!

A szigetcsoportokat a *Neva* mellékágai képezik. A nagy *Neva*-ág (300—600 m.-ig) éppen a legszebb palotasorok, a téli királyi lak, az *Ermitázs* mellett folyik.

Gyönyörű kilátást nyújt a *Nikolajevszkii* és *Troickii* híd, az *Admiralitas*-épület, a *Péter Pál*-templom keskeny és magas aranyozott tetővel fedett tornyai, az *Izsák*-templom kupolája kiválnak a végtelen háztengerből; az alacsony partmentén sorakozó paloták pedig mint hacsak a víztükréből emelkednének ki. Itt, hasonlít *Pétervár* Stockholmhoz, de nagyobb nála, tarkább a képe, ebben túlszárnyalja, míg a folyón kevesebb az élet, hiányzanak a kis fényes rézkéményű hajók,

amelyek Stockholmban olyan kedvessé és élénkké teszik a vizet.

Pétervár távolabb eső kirándulóhelyei közül a legérde-
mesebb a *Balti-tenger* partja mentén 27 versztre fekvő
Petergof és a délnek $27\frac{1}{2}$ versztre fekvő *Czárszkoje szeló* és
Pavlovszk ($2\frac{1}{2}$ verszttel távolabb).

Mind a három helyen nagy a park; *Petergof*-ban ezen-
felül nyáron délutánonkint pár órán a verssaillesi mintára
épült szökőkutak játékában gyönyörködhetünk. Egy félreeső
helyen, a gyerekek nagy örömeire a még száz év előtt készült
hápgó és ugató kis szökőkutat hozzák mozgásba; a kút 5
körben forgó vezetékén 4 kácsa és 1 kis kutya van alkal-
mazva, a hangot hozzá a kút oldalán elrejtett készülék adja.
Micsoda öröm van az apróság között, amint a forgó állatok
megszólalnak! . . .

Czárszkoje szeló-ban a czári lak aranytól és ezüستől csil-
logó, márványba öltözött, végtelent mutató szobasora vete-
kedik a téli palotával.

Mint nagy város és kikötőnek természetesen sok idegen
ajkú lakosa van Pétervárnak, de a pétervári orosz száрма-
zásuakon is meglátszik a németekkel és finnekkel való érint-
kezés. A hangsúlyuk nem olyan tisztán orosz, mint a moszkvaié,
valami németes van a kiejtésükben; így a d és t között nem
vonnak éles határvonalat, a zs-t pedig többször hallottam, hogy
németesen csakhogy s-nek nem mondják.

Útban Finnországba.

Szent-Pétervárról július 25-én indultam el este 10 óra-
kor vasúton.

A finnországi vasúti állomáson a finn vámőrök gyors
szemléjén átesvén, elhelyezkedtünk a kocsikban. A tarifa
ezen a vonalon még olcsóbb, mint az orosz, de a vasút nem
nyújt hasonló kényelmet.

(*Julius 26.*)

Jól esik viszontlátni az észak nyírfa és fenyves-erdőit,
A sík területeken, ahol egy kis humus rakodott a gránitalapra

jó szénát teremnek a rétek, közben keskeny rozs- és zabvetésekkel.

A nemrég kaszált széna keskeny karókra húzva szárad. A mezők és vetések mellett elszórtan álló lakóházikók, sötétbordeauxra vannak mázolva, fehér ajtó- és ablakfélfával. Az állomásokon hirtelen szőke finnek.

Helzingforsz.

(442 km. Pétervártól, 11 óra gyorsvonaton.)

Helzingforsz-nak széles főutcáján, hársfasorok ültette sétány mellett, robogtam be a *Szociétet* szállodáig.

Most egy ideig mindenütt hasonló nevű szállodában lesz részem, mert először minden fővárosnak van egy *Szociétet* szállodája, másodsor, mert Baedeker ezeket csillagozta meg. Kellemes csillag az utas szemében: a jó ellátást, csendet és tisztaságot igazolja.

Úgy találom magamat a kedves *Helzingforsz*-ban, mintha benne egy darabka Svédországot látnék viszont!... Szabályos, tiszta házak, tágas jól kövezett utcák (a főutak koczka gránitkövekkel — ösmeretlen fogalom az orosz városokban!) gondozott kis parkok — nyirott, bársonyszerű pázsittal, — amelyből nagy gránitszírtek kandikálnak elő, a félszigetnek, amelyen a finnek fővárosa épült, természet alkotta alapja.

Az orosz *izvoscsik* mására öltözött helzingforszi kocsisokban csalódtam, azt hittem, hogy a ruházat egy kis orosz nyelvismerettel fog járni, dehogy is jár, nem tudnak ezek még álmodni sem más, mint finn nyelven.

Egy arra sétáló közepes korú úri nő, kis gyermekkel a karján a segítségemre jött. Megkérdezte, mi járatban vagyok. (Talán megsemmi ijedt volna, ha japánnak adom ki magamat.) Mondom, hogy «körüljáratban».

Megmagyarázta a kocsisnak, hogy mit mutasson, és azzal vált el, hogy sajnálja, nem tarthat velem, mert a gyerek!...

No lám, — nem hiába jár a helzingforszi egyetemre háromszáz női hallgató, — az egyetemi szabad szellem ki-sugárzik a kívül maradottakra is.

A várost délről körülövező szigetszoport között egy kis helyi hajón elhajókáztam egy pár órát. Valamennyi alacsony gránitképződmény, fenyőerdővel borítva. Kár, hogy a villákat jó részben beépítették az erdőcskékbe, így kevés élet látszik a szigetekeken.

A személy- és postaforgalmat ilyen kis hajókkal bonyolítják le, ahol nincs le- és felszálló utas, vagy nagyobb lerakni való csomag, ott az állomás mellett lassítva a menetet, adják le a leveleket, ujságot. Úgy látszik női kezekben van a szigetek postája, mert mint egy kis madár, úgy libben ki rendesen a hajó elé a nyáriasan öltözött magas fehérkötényes «postillione».

A szigetek között a leglátogatottabb a hajón pár percre fekvő *Högholm*.

Alig hogy kikötöttünk, egy iramszarvas koczogott elénk, mint hacsak fogadni akart volna bennünket a kis szigeten, amelynek kivűle más állat lakói is vannak. Mindjárt pár lépésre a tengerpartra épített kő- és drótházban három jegesmedve lakozik, túl rajtok öreg foka sütkérezik a medenczéje melletti sziklaháton. Úgy látszik, hogy a közönség ingerkedik vele, mert amint valaki gyorsabb mozdulatot tesz, felemeli fejét és haragos üvöltésbe tör ki, de jó falatban is lehet része, mert minden ígerlékenysége daczára sem bukik víz alá.

Egy magánlakó borz pedig, ha közeledünk feléje, az egyik mancsával bele kap a szájába, mintha fogait ki akarná húzni és olyanféle hangot ad, mint egy kis disznó, ha a szomszédja ellöki a teli vályú mellől.

Egy víg barna maczko csuszkálási mutatványokkal szórakoztatja a közönséget.

A darvak pedig úgyj árnak-kelnek, mintha ők volnának a háziurak.

Épen ebédelték a munkások, két ilyen háziúr elibök állt és kurrogások között vette ki a kezükből a nyujtott vajas kenyeret. Nekem ugyan ne mondja senki se, hogy a *Högholm* nem rokon fogalom a Hökömmel!...

(Ennél a sántikáló levezetésnél eddig egyéb hasonlóságot nem találtam a finn és a mi nyelvünk között.)

Viborg.

(*Helzingforsztól 312 km., 7 óra 20 perc gyorsvonaton.*)

Visszafelé jövet, *Viborg* város környékén hasonló hajókázásban volt részem, mint *Helzingforsz* körül: ugyanazok a fenyőfával benőtt gránitalapú szigetek és a fák közé bujtatott házak.

Kevés finn márkával lévén ellátva, *Viborg* több bankja közül felkerestem egyet.

De mi ez — bank, vagy pedig lészen bankett?!...

A nagy teremben az asztalkák mellett lányok ülnek és a háttérben pár lovagias férfi!... de olvasom, hogy pénztár — és látom, hogy bankók hevernek az asztalon, az asztal mellett pedig pénztárosnő... Így hát mégis bank.

Már kezembe volt a felváltásra szánt egész összeg s így egy látogatással átestem a váltáson

Ha még egyszer Finnországban járok, ilyen hibába nem esem.

Viborgtól Vilmansztrandig (a Szamia-kanálison).

(*59 km., 11 óra.*)

A fehér derekú *Concordia*-gőzös már reggel 4 órakor útra kelt.

Aránytalanul magas, csendes vizeket járó kis alkotmány, jó ellátással, kifogástalan tisztaság és kedves, svéd mintára, fehér kötényes, főkötős kiszolgálattal; csak a kajütben nagy a szükség.

A csatorna kezdetéig a *viborg*-i öbölben haladunk; a szűk öböl csaknem folyamszerű alakot ölt; a partok mentén jól kihelyezkedett házak, villák lakályossá teszik a környéket. A fenékből előtörőgránitszirtek bojok, zászlókkal megjelölve.

Elérkeztünk a csatornához!

Átmegyünk az első egyes zsilipen és ismét kiszélesedik a medence, de ez már nem a tenger öble, hanem édesvízű tó.

A második zsilip hármas; a felső zsilipről deszkát vivő hajók és egy gőzös kandikál le. Majd ha mi felemelkedtünk a három zsilipen, ők leereszkednek.

Amint felérkeztünk, azt hittük, hogy el sem férünk a jobbról-balról sorakozott deszkát, fát hozó hajók között; pár «mantinel» lökessel utat törtünk magunknak és vigan szel-tük tova a csatorna vizét. A kanális után ismét természetes vízi úton jövünk. Így ismétlődik ez néhányszor — amíg végül mesterségesen épített — sziklák között robbantott úton át a *Szaima*-tóra érünk és azon rövid idő múlva *Vilmansztrand* városba.

Az 59 km. útból 32 km. mesterségesen épült. A *viborg*-i öböl és a *Szaima* tó közötti 76 méter magasság különböze-tet 28 zsilip segítségével tették hajózhatóvá. Mindenik zsilip 40 m hosszú és 8 m. széles.

Vilmansztrandtól Nüszlottig és vissza.

(140 km., hajón 9 $\frac{1}{2}$ óra.)

Úgy látom, hogy a finn vizek képezte szigetek egy képződmények. Ezen az úton is ugyanazt láttam amit *Helzingfors* és *Viborg* környékén, persze a villáktól eltekintve, amelyek csak pár kilométerre terjednek *Vilmansztrand* körül.

Közel *Vilmansztrand*-hoz 4 nagy gyár dolgozza fel a *Szaima-tavon* ide szállított faanyagot és innen továbbítják kis vontató gőzösökkel a nyert termékeket *Viborg*-ba és onnan a további rendeltetési helyekre.

A *Szaima*-tó forrásvize, a nagy mélység és gránitfenék folytán, olyan sötét színezést nyer, hogy bátran viselhetné a Fekete-tó nevét.

Az egész úton csak egy farmot érintettünk (*Pümelai*), a tóról nem is látszik több mezőgazdaságilag megművelt terület, de útítársaim mondják, hogy beljebb a nagyobb szigetekeken több farm áll fent.

Nüszlott városba reggel 4 órakor érkeztünk. Az állomáson váró kocsik közül felrakodtam egyre, ez beszállított a *Szociétet Hotel*ba. Becsöngetünk. Hosszú szőke haj, álmos szemek...

«Porter, Portier — Svejczár? ...» kérdem tőle! Egy kukkot sem ért a kis finn nimfa a maga nyelvén kívül.

Kinyit egy szobát. Barátságos, világos; hófehér ágy Ledülök ruhástól és menten elalszom.

De még el sem jutottam a bevezető álomig, nyílik az ajtóm és hozzák a szállodakönyvet. Jó, hogy az útlevelemet is nem kérték arra a pár órára, amit itt szándékozom tölteni. (Finnországban ráadásul a kellemetességért, hogy 24 órai egy helyben lét alatt a passzust be kell mutatni, még meg is fizettetik az embert.)

Nyolcz óra felé a ház összes személyzeténél szerencsét próbáltam az általam ösmert élő nyelveken (még a norvég nyelvből megtartott szókincseimmel is előhuzakodtam), de hiába, nem beszéltek, csak egy dialektusban!

Végre a vendégek közül egy kis okos lányka került elé, az ő finn fordítására kaptam kocsist. A kocsis elvitt egy hídig, ott átadott egy csónakosnak, ez meg tovább a közép-korból maradt finn vár (*Olafsborg*) örének. Ezzel már boldogultam az orosz nyelven. A teljesen épen fentartott vár egyik tornyán nagy fehér zászló leng, egyik sarkán piros mezőben kardot tartó oroszlánna. A vár udvarán időnként zene játszik — persze orosz katonabanda — és a közönség sétál, a fehér zászló pedig lengeti a kardot tartó oroszlánt a vörös mezőben!

Errefelé — távol a világ zajától — szerényen, olcsón élhetnek az emberek. A szállodában a nagy szobaért csak egy márkát (kb. 1 korona érték) kértek, a kocsis pedig a zsebemből kimarkolt pénzből egy fillérrel sem vett el többet az itt szokott kis díjtételnél; persze megjutalmaztam a becsületességeért; a csónakos éppen így tett.

Milyen szívesen eltöltöttem volna pár napot ilyen jó emberek között, csak egy értelmes tolmácsuk lett volna kéznél, de erre már nem terjed ki a sovíniszta szállodatulajdonosnő figyelme.

Az Imatra.

Vilmansztrandtól három óráig hajózunk a *Szaima*-tó keleti partja mentén *Vuokszen* vasúti állomásig. A vasúti állomástól közel esik a *Szaima*-tó vizét a *Ladoga*-tóba vivő (15 mérföld) *Vuokszen* folyó eredete.

Az *Imatra* vasúti állomásig fenyves-, nyírfaerdők és farmok között 7 kilométert tesz meg a vasút. Az állomástól kocsin pár percnyi járás a vízesés mellé épült, tornyos, háromemeletes *Cascade*-szálloda. A szálloda előtti magas boltozatú vashídon, jobbról a még igen széles sötét vízű folyómedret látjuk, balról a sziklák közé szorult úgynevezett nagy *Imatra*-esést.

A vízesés nem találó kifejezés az *Imatra*-ra; nem esés ez, hanem vízforgó és zuhatag, pár száz méter folyásban. A nagy vízmennyiség sziklák közé szorítva úgy dübörög, tomból, habzik, mintha csak most törte volna magának az utat a gránitfalak között. A meder közepén mint folyékonyvá vált sárga topáz rohan a víz lefelé, a fenék és az oldal szikláin megtört hullámok pedig gyöngybuborékokkal hintik be a kavargó sárgás tömeget. A kiszélesedő partok mentén vissza kívánczó vízforgatag szembe találkozik a főárral, összeölelkezik vele, majd mintegy vulkánikus lökése millió gyöngyszemmé porladozva felszökken és lehullva tovább viteti magát a siető árral.

Ezek az összetalálkozó hullámgerinceket, dombokat alkotó forgatagok adják a legjellemzőbb képeit az *Imatrának*.

Elnézhetjük órákon át és nem unjuk el. A maga nemében páratlan természeti jelenségnek tartom a *Szaima*-tó sötét vizének ezt a játékát.

A *Imatra* után a *Vuokszen* folyó medre erősen kiszélesedik, 6 kilométeres csendesebb folyás után a második, de rövid forgatagot alkotja és egy kis, de szép eséssel (kis *Imatra*) elsimul a kiszélesedett mederben.

Vissza Szt.-Pétervárig.

(*Viborgon át 5 óra 30 perc, 201 verszt.*)

Még *Vilmansztrand*-ban olvastam *Plehve* belügyminister ellen Pétervárott elkövetett merényletről. Pétervárra visszatérve kérdezősködtem, hogy ki volt a merénylet — senki sem tudott felvilágosítást adni. Augusztus 2-án elutazóban, kimentem a varsói pályaudvarra, feltűnt, hogy a vele szemben

levő nagy épület ablakai mind el vannak törve, kérdem a kocsisztól: «úgy-e itt történt a merénylet?» körülnézett és ijedten súgta, hogy igen. Egy bámész embert sem láttam a ház körül... Az állomás előcsarnokában álló oltárszerű ikóna (a legtöbb orosz állomáson hasonlóan) előtt tömörülő közönség lelkéből talán kiérezné a gondolatolvasó, hogy mint vélekedhetnek ezek a jó emberek a történetekről!....

Riga.

(Szt.-Pétervártól Pszkovon át 14 óra, 549 verszt.)

Belvárosa keskeny homlokzatú alt-deutsch házaival, labirintszerű szűk utcáival megtartotta a keletkezése jellegét (a 12-ik század második felében, német kereskedők alapították); fennmaradt régi építkezései közül a *Schwarzhäupterek* háza válik ki. A *Schwarzhäupterek* a balti-tenger-menti Livlandban katonai szervezettel alakultak volt; a rigai kivételt képezett, amennyiben itt a tekintélyes kereskedők létesítették és olyan magaslaton tartották, hogy a város vezetésébe is befolytak. Zárt jellegét a mai napig megtartotta; jelenleg csak 16 tagja van (csakis nőtlenek).

A *Schwarzhäupterek* szereplése ma már csak társadalmi; köztéren a szerepet a *börze* viszi, amelynek a szokott hatáskörön túl is messzire nyúlik a keze, így pl. az állami kezelés alatt álló kereskedelmi kikötőben jelenleg nagymérvű kibővítési munkálatok folynak; a munkálatokat állami felhatalmazással a börze felügyeleti joga mellett ennek főmérnöke vezeti.

De egyébként is a börze véleménye mérvadó a város érdekeit illető közgazdasági kérdésekben.

Persze a becsületes, alapos német üzletemberek agyában nemcsak a mesterséges hausse és baisse előidézése kelt izgalmakat, hanem a realis alapon nyugvó, hitelt érdemlő kereskedelem megteremtése és tovább fejlesztése az ő ideáljuk. Velük szemben aligha fog az agrarius-kérdés itt kiélesedni, mert az ilyen üzleti forgalomról való gondoskodás a földművelőknek is csak hasznára lehet.

A kikötői munkálatok megtekintésekor az egy millió rubelért épült *Union* hűtő tárházat is volt alkalmam látni. A hűtő tárház pincze, földszint és háromemeletes — elfér benne 500 wagonra való rakomány — kamráiban a levegő hőfoka hűtő vezetékekkel —20 fok Reaumurig leszállítható.

A Szibériából jéges vasúti kocsikban érkező vajat, vadat, leölt szárnyast, valamint a Közép Oroszországból jövő vajat, tojást, szárnyast, a kivitel előtt jórészen itt raktározzák el; a tojást 0 fokos, a vajat — $4\frac{1}{2}$ R., a húst még hidegebb kamarákba.

A 800 méter széles *Düna* folyóról szép képet nyújt *Riga*, amelynek antik jellegét távolról is visszatükrözik a XIII. századból fenmaradt dom négyszögletes, vörös kő- és a *Szt.-Péter-templom* háromemeletes különös alaku tornyai.

Délutánonként a *Düna* torkolata mentén (15 verszt) épült villatelepekre, tengeri fürdőkbe siet a város tehetősebb lakossága.

A vasúton alig hall az ember német szón kívül egyebet — még a vasúti pénztárosok is inkább a német szóra vannak begyakorolva — csak a vasuti kalauz maradt itt hű öre az orosz nyelvnek.

Haza Varsón át (48 óra).

(*Rigától Graniczáig 1043 verszt, Graniczától Bpestig 548 km.*).

Rigá-ból augusztus 7-én este indultam el, másnap reggel *Dvinszk*-ben, este pedig *Varsóban* 3—3 órai várakozás után indulhattam csak tovább. Még három átszállásban volt részem, *Graniczia*-n, *Scakova*-n (az osztrák határon) és Oderbergben. De mindez semmi viszonylag ahhoz a kis úthoz, amelyet osztrák vasúti kocsin tettem meg *Scakova*-tól Oderbergig. Micsoda rozoga egy alkalmatosság! Milyen zakatolás, rázás!... Ha ilyen kocsin kellett volna befutnom az orosz vonalat — csont nélkül láthattam volna csak viszont édes Hazámat.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

